

Szemponatok: kísérletek a további értelmezésre

James Cliffordnak az etnográfiai leírással kapcsolatos észrevételeiből kiindulva, értelmezésünk során könnyen a szövegek vagy szövegrészek olyan allegorikus többletjelentését hozhatjuk létre (Clifford 1999: 155), mely a kellő óvatosság hiányában a népi önéletrajznak mint szövegnek a jelentését esetenként kiemelheti eredeti kontextusából, hogy értelmezésünkhöz idomítsa azt. Egy-egy népi önéletrajz összességében alkotója számára sem egységes és végleges értéket vagy jelentést képvisel, nem beszélve a különböző társadalmi csoportok befogadói szokásairól, hozzáállásáról.

Az értelmezés során a *szerző, szöveg, kontextus, funkció és nyelvezet* fogalmainak jelentőségét igyekszem tisztázni, azzal az előfeltevéssel, hogy ezen fogalmak szorosan függenek egymástól. Annak ellenére, hogy a szerző és szöveg jelentése nyilvánvalónak tűnik, a szerzői státusz és a szöveg (mint szellemi termék és mint kézzel fogható tárgy) fogalmi és pragmatikai kapcsolatát, a népi önéletrajzok mibenlétét, létrejöttét, használatát a lokális, regionális kontextusok vonatkozásában érdemes megvilágítani. A népi önéletrajz ezen értelmezés során túllépi a szöveg-műfaj megfeleltetést, bár minden esetben egyértelműen egy-egy kéziratot élettörténetről beszélhetünk. Azonban nincsenek olyan stilisztikai vagy más jellegű szabályok, melyek a népi önéletrajz írójának rendelkezésére állnának akkor, amikor önéletírásához hozzáfog, ez a tény pedig nemcsak az egyének mérsekelt iskolázottságából adódik.

A népi önéletírás mint cselekvés szerzőjének a közösségben való cselekvéseivel igazodik. Ezen cselekvések a közösség szempontjából akkor fontosak, ha a közösség számára mondanak valamit, továbbá, ha a közösség cselekvési szokásainak vagy megfelelnek (az egyén történeteket mesél magáról a közösség tagjainak vagy kívülállóknak, az egyénről történeteket mesélnek a közösség tagjai egymásnak, vagy kívülállóknak), vagy attól eltérnek (az egyén leírja életének történetét, megfogalmazottan családjának, szűkebb környezetének, valójában azonban egy igen tág határokkal rendelkező olvasóközönségnek), s mindez különösen akkor érvényesül, ha a szerző közösségének megbecsült tagja.

A cselekvésjelleg ilyszerű értelmezésére a *populáris regiszter* fogalmát hívom segítségül.

Az írás megfogalmazott és feltételezhető motivációi

Az öt szerző szövegeinek közös vonása, hogy azok nem kutatói felkérésre, hanem a lokális, regionális vagy tágabb közösségben működő mechanizmusok hatására jöttek létre. Ez jelen pillanatban azért fontos, mert így mégis nyugodtan a szerzőknek szegezhetjük a kérdést: miért fogtak papírt és tollat, miért kezdtek hozzá az íráshoz? Miért foglalkoznak ilyesmivel, ha nem mesterségük az írás?

Példaadás, tanítás

Köllő Teréz, Huszár András, Antal János saját bevallása szerint életét példaként szeretné állítani utódai, illetőleg az utókor számára. Amikor arról kérdeztem Köllő Terézt, hogy mi készítette önéletrajzának megírására, azt mondta, hogy oly sok gyermeke, unokája van, hadd lássák, hogyan élte le életét. Erről önéletrajzában így ír: *Jeleni gondolatvilágomból ki-indulván 71 éves korom letére, már nem régóta kezdett foglalkoztatni az a gondolat, hogy meg kellene írjam élet-történetemet [...] Azon szándékommal, hogy tanulságos történeteimből lehet legyen az Önök hasznára is valamicske tanulságot kimeríteni s azokon túl okulni is.* Második nagy fejezetének végén újabb összefoglalást ad arról, hogy hogyan hozható összefüggésbe élete és önéletrajza: *Életem Emlék irataimból kicsendül szenvedélyemtől hóvágym! Hogy! Deszeretnék regényes ironiát folytatni!? – – Hogy örvendezzenek majd azok is – Kiknek Benned lészen lakásuk Uram! (Sikut lactantium omnium – Habitatio est in te Domine) – Hogy magasztos lelki-világot alkothassak ki önmagamba – S minél realisabb, szebb és nemesebb – Példaképe lehessek multam lezárásával a jövő Társadalom épülésére, – Ez a szenvedélyes vágy egy titokzatos seb szívem rejtekén! Amely mint egy össze kötő szál – Fonja be egész lelkivilágomat – S hogy ezt át tudjam törni, nagy erő feszítést kell alkalmazzak önmagammal szembe! Erőltetett kedélyes hangulattal, mosolyommal – Amelyet környezetem se vegyen észre –! Isten kezéből pedig elfogadjam az arany gyűjtésemnek egy-egy gyöngyszeme-ként! Végül is elhatároztam hogy csak Irtam is szenvedélyesen! Jegyzeteket készítettem életemről, napi eseményeimről, amelyet csak titokban ejszaka végezhettem vagy esetleg vasár és ünnepen délután, rejtek-helyen – Ami által önmagamat képezzem, vágyamat pedig némileg lefojstam! – –*

Az írás iránt érzett égető vágy ilyenszerű megfogalmazásával szembe-síthetők azok a tények, melyek az idézett szöveg elsődleges (az olvasó számára a megfogalmazódó klisék révén könnyen befogadható) jelentését másmilyen fénybe helyezik: a gyermekeknek, unokáknak szánt kéziratot az asszony éppen a gyermekek és unokák elől zárta el; a szövegről büszkén mondta nekik, hogy Kolozsváron van; a szövegben megjelenített személyes identitás (dolgos kéz, szakértelem, engedelmesség, türelmesség, erős hit, tisztelet) szöges ellentéte az asszonyról mások által megfogalmazott identitásnak (kegyetlenség, apácához nem méltó viselkedés, türelmetlen magatartás, szexuális deviancia).

Huszár András, Köllő Terézhez hasonlóan, a példaadás szándékával magyarázza írása létrejöttének célját: *A tegnap még 72őt irtam, máma már 73at, és ezzel az évszámmal egy nagy és hosszú élet utnak a történe-seit leírni és megörökíteni, úgy hogy az annyira hiteles és megbízható legyen hogy az utókor, a gyermekeink és unokáink, ha elolvassák legyen tanulság a számukra, és tapasztalatot merithessenek belőle. [...]* *A mindenféle küzdelem, nehézség, megpróbáltatás, megalázás mellett le szeretném írni a család alapításnak, gyermek nevelésnek és családi harmoniának mindenféle szépségét és megértését, és ha ez sikeredni fog, boldog leszek [...]* *Ehez kérem a jó Isten segítségét, aki minden életveszélyen, bajokon, nehézségeken kísértéseken és börtönön keresztül a kezem fogta s mindenén át segített.* A szerző úgy tekint az életpálya eseményeire, mint olyan nem mindennapi történetekre, melyeket sokan nem (vagy nem sokan) birtokolnak. A tanulásszolgáltató szándék nem marad meg a klisék szintjén; az események leírásának módja, az életpálya egyes történetei mellé kerekített mondanivaló, a helyenként rejtett, máshol explicit tanító szándékú kijelentések igazolják a szerző által megfogalmazott szándékot. Huszár András egyes történetei olyan identitást konstruálnak meg, mely a közösség különböző dimenzióiban való sikeres elhelyezkedéshez ad egy lehetséges (a szerző által egyetlen járható útnak ítélt) stratégiát. Ennek az identitásnak a kulcsszavai a nemzeti öntudat, a becsületesség, a mártírságig fokozható hűség és határozottság, a munka feltétlen és megkérdőjelezhetetlen szeretete, a szakértelem, a helyes döntés képessége, a családszeretet, az erkölcsös gyermeknevelés, a mindennapi és ünnepi alkalmakkal adódó kommunikációs helyzetekben rejlő lehetőségek kiaknázása stb.

A kollektív emlékezet hiányosságainak pótlása mint szerzői intenció

Antal János negyedik füzetéből, az írás indítékairól szóló pár sor foglalja össze expliciten a szerző intencióját, nevezetesen, hogy az írás történeti tárgyú, mintegy kiegészíti a nemzeti és egyetemes történelem bizonyos hiányosságait: *Emlékiratom következő fejezeteiben, frontharcos katonai alakulatom, a Székely Határőrség II-ik Gyergyói zászlóaljának történetét, áldozatos magyar honvédelmi harcait irom le röviden, hogy ne merüljön feledésbe, hogy utódaink, a jövő nemzedéke, már akit még érdekelni fog, megismerje, hogy elődeik, a székely nép fiai, mint oly sokszor máskor is az évszázadok folyamán mily sok nagy áldozattal járt harcot vívtak a magyar nemzet, a magyar hazáért a II-ik világháborúba is amiről nem ír, nem beszél, amiről valami ok végett halgat a magyar történelem, ami nincs és talán nem is lesz benne, a történelembé, illetve a történelem könyvekbe. [Egy későbbi fejezet elején:] Mivelhogy az emberi társadalom minden-eggyes tagja, minden egyes családi közösség sorsa, életútja, története, múltja egy kis része, részese, a nemzet, az ország, valamint az egyetemes világtörténelemnek. Ugyan úgy nekünk, családi közösségünknek, ennek keretében, megvan az én személyes múltam, történelmem is, és ezt akarom megírni, megörökíteni. Azért, hogy a jövő nemzedéke, utódaink is megtudják elődeik, családi közösségünk eggyes tagjainak történelmi múltját, hogy következtetni tudjanak, hogy napjainkban melyik történelmi múltnak tulajdoníthatják, köszönhetik jelenük, vagy jövőjük boldogulását, netalán kudarcát, vagy viselik annak átkát.* A szerző olyan adatok birtokában van, melyek egyediségük miatt kimaradtak a történelmi írásokból, annak kárára. Ezeknek az adatoknak a birtoklása felértékeli a szerző személyes identitását, a lehetséges veszteség elhárításának igénye, az írás iránt való személyes tehetség felfedezésével párhuzamosan erős motivációt kölcsönöz az írásnak. Nem egyedi esete ez az ilyesfajta készítésnek, hiszen Czirják Gergely is falumonográfiát ír, de említhetjük más vidékeken élők próbálkozását is (Keszeg 2007a, Vajda 2007).

Az írás öröme, a szerzői szerep tudatos felvállalása

Czirják Gergely önéletírásának második, az első kötetben való megjelenése után kezdett részét vezetni be az indíték magyarázatával: *Öreg fejemmel, tudatlanul, amikor a Havasigyopár megírásához fogtam, halvány fogalmam sem volt ahhoz, hogy abból még könyv is lehet. Csupán csak az az érzés sarkalt, és ösztönzött, hogy mielőtt meghalnék, miért ne írhatnám le azt a sok nyomoruságos élményemet, amiben részem volt a letűnt 6 évtized alatt. Számtalan ember lehet és van, akinek az életkörülményei még sokkal bonyolultabbak, érdekesebbek, megdöbbentőbbek mint az enyém, csak nem írták le, és így sok tanulságos dolog örökre feledésbe merül, és nem tud meg belőlle senki semmit. Pedig, én is úgy tudom, hogy a legegyszerűbb embertől is lehet tanulni valamit. A viselt dolgai gondolkodásra készítetik az embert, és ezáltal valamicskét csiszolódik az emberi elme. A világ legnagyobb tudásu embere is, örök feledésbe merült volna, ha ő, vagy ő-rólla nem írt volna soha senki semmit. Ilyen féle gondolatoktól sarkalva fogtam irkáláshoz, és az az érdekes, hogy nemhogy meguntam volna azt, hanem kedvet kaptam rá és örömem telik benne, ha írógépemhez ülhetek, és valamit ki betűzhetek. Azt állítja, hogy nem számolt a publikálással, holott mindent megtett a publikálás érdekében, Bukarestbe küldte sorra a leveleket; egyszerű emberként beszél saját magáról, akinek kovács létére nem túl érdekesítő a története, holott érezhetően úgy tartja magáról, hogy nem átlagos élete volt a közösség többi tagjainak sorsához mérve. Az ellentmondásoknak azonban megvan a maguk szerepe: felhívják a figyelmet arra, hogy az írott szövegben megfogalmazott motivációk nem feltétlenül, vagy nem bizonyíthatóan a valóságot tükrözik, hanem a szövegbe szervesen épülő olyan kijelentések, melyek az egyénnek a saját magáról kialakított képéhez hozzáteszik azt az egyszerű, száraz tény, hogy az egyén író. Másként mondván: az önéletrajzíró, úgy tűnik, nem érzi szerzői voltának bizonyítására elégségesnek magát az írás tényét, a szövegben önmagát szerzőként is meg kell jelölnie. Ennek a legegyszerűbb módja az, hogy elmondja, miért fogott hozzá az íráshoz. A szövegben megfogalmazott motivációt mindenesetre nem emelhetjük ki a szöveg kontextusából. Czirják Gergely amúgy másként is megerősíti mindezekben: önéletírása legelső oldalán harmadik személyben beszél a *Havasi gyopárról*, csak az utolsó mondatban árulja el, hogy ő az a Havasi gyopárnak nevezett illető, aki a sorokat írja. Még az autobiográfia-kutatás*

megállapításait tárgyaló első fejezetben a sírfelirat-allegóriával kapcsolatos említésekre is ad alternatív kijelentést: [az írásáról folytatva:] *talán nem is azért, hogy a magyar olvasók nagy tábora tudomást szerezzen arról, amit egy kovács mester írkált, hanem talán akkor is megéri nekem, ha majd valamelyik késői utódom el-olvassa majd az én írkálgatásaimat, és végül azt fogja majd mondani, hogy: Nyugodjék békében szegény öreg Havasigyopár.*

Az írásban megfogalmazott motivációkat a beszélgetéseink során is hasonlóképpen fogalmazták meg a szerzők. A kutató is potenciális olvasó, ugyanúgy, mint bárki más. Köllő Teréz példaként állítja életét olvasóközönsége elé: hogyan felelt meg minden élethelyzetben a rá kirótt nehéz feladatoknak, hogyan fogadta el a sorscsapásokként megélt eseményeket, hogyan sikerült lelki sérüléseit lelkierejével palástolni élete során. Huszár András tanításokat kíván átadni gyermekeinek, illetőleg az utókorának. A tanítás ugyancsak az életben adódó akadályok, nehézségek (nehéz munka, egyéni és társadalom konfliktusok) leküzdésére vonatkozik elsősorban, arra, hogy hogyan kell talpon maradni bármilyen hirtelen adódó vagy előre kiszámítható élethelyzetben. Antal János részt kíván vállalni a történelem (és a történetírás) igazságtalanságainak jóvátételében, életét mint történelmi forrást a történelmi események kontextusába állítja. Czirják Gergely a jövő felé nyit csatornát, a jövő generációk életére ugyanolyan kíváncsisággal tekint, mint közössége múltjának adalékaira. Köllő Vilma papírlapokon rögzíti emlékeit, hogy megelőzze a felejtést mint értékpusztulást.

Az írás nem kizárólag csak tudatos célokat követ. Az írás mint cselekvés egyben szenvedély is, a szövegalkotás képességének felfedezése az író egyént motiválja, az írás szokásává válik az egyénnek. Köllő Teréz pillanatilag sem titkolja ezt, sem a szövegben, sem különféle beszédhelyzetekben. Egy alkalommal megfigyeltem, hogy a gondozására felfogadott hölgy dicsérete (*Teréz néni olyan szépen tud írni...*) még akkor is motiváló erővel képes hatni, amikor az asszony már évek óta nem ír. Huszár András lelkesen keresett meg füzetével, melyet az önéletrajzának befejezése után kezdett, helyi szokások, szólások és egyebek összeírására. Ugyanez az alkotási vágy érezhető Antal János esetében is, aki öt füzetben öt szempont szerint rendezi életének eseményeit; amikor már ismétlődnek a szövegrészek, akkor az újságcikkeket, fotókat, dokumentumokat hívja segítségül. Czirják Gergely valóságos, tudatosan tervezett és megvalósított, össze-

függő értékrenddel, világlátással rendelkező életművet hozott létre: kiélte írói tehetségét, örömét lelta az írásban.

Az írás örömeivel párhuzamosan, a szerzők látható módon önmaguk életének történetét, narratív identitásuk megfogalmazását összességében, minden esetben pozitívan értékelik, illetőleg felértékelik. Itt újra Jacques Voisine meglátásaira kell hivatkoznom: „Ez a műfaj egyfelől gőgöt tételez fel – a nagy ember csak azért írja meg életét, mert magát különlegesnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tartja, másfelől azonban magában foglalja az emberi nemmel való szolidaritás érzését is, a szimpátiát, hiszen egyedül ez teszi közölhetővé egy kiváltságos egyén gondolatainak és érzéseinek történetét” (Voisine 1963: 138). Míg Rousseau, Goethe nyilvánvalóan „nagy embernek” számít, a népi önéletrajz írója mindenkor saját művoltának szerénységét hangoztatja, ám ugyanakkor saját életét mint közösségének valamilyen szempontból reprezentatív élettörténetét értékeli.

Külső motivációk. Az önigazolás, önkifejezés kényszere

A felsorolt tényezők jobbára belső motivációk, ezek a külvilág felől érkező, motivációként lecsapódó hatásokkal szoros összefüggésben vannak. Köllő Teréz hosszú idő után tér haza lokális közösségébe, mely nem egyformán, nem egyértelműen fogadja vissza magába. Miközben önéletrajzában például (mostoha)anyai szerepvállalását hősiiesen felvállalt életcéljaként fogalmazza meg, a közösség egyes tagjai azt tartják róla, hogy fogadott gyermekeivel rosszul bánt. Az asszony kétségkívül folyamatosan küzdött a marginalizáltság ellen, emberi kapcsolatokat igyekezett kialakítani. Egykori albérlője, az idegenből érkezett tanárember nemrégiben is meglátogatta, a kézirat sorsáról tőlem is érdeklődött. A kézirat publikálására ezt az illetőt is felkérte egykor Köllő Teréz, ahogy a helyi plébánost is. A marginalizáltság elleni küzdelem részeként fogható fel az önéletrajz is, mely a fogadott leány számára is kétségkívül valamilyen értéket képvisel, aki egy alkalommal határozottan a lelkemre kötötte, nehogy elveszítsem a füzetet, és ha lemásoltam, adjam vissza mihamarabb.

Ugyancsak külső motivációként hathatott Huszár Andrásnak a lokális közösségben elfoglalt helyzete, fokozatosan kialakított szerepe is. A lokális politikai, gazdasági, kulturális fórumokon (közgyűléseken, értelmiségi összejöveteleken) rendszeresen felszólaló egyén pozitív visszajelzéseket könyvelhetett el a közösség, illetőleg a közösség vezetői részéről (ezt

bizonyíthatja például a különböző összegyűjtött, és az önéletrajzhoz mellékelt meghívók sokasága). Az a tudat, hogy a közösség visszaigazoltan hajlandó meghallgatni álláspontját, valamint az a személyes tapasztalat, hogy gyermekei kétségkívül tisztelik, hálásak az általa nyújtott segítségért (hogy csak egy anyagi példát említsek: az egyik fiától modern személyautót kapott ajándékba) és hallgatnak a szavára, a családi életből nemhogy kizárnák, hanem annak állandó részesévé avatják, szintén bátorítóan hatott akkor, amikor elhatározta, hogy leírja életét.

Antal Jánost, akit önéletrajzának írása legénykora óta foglalkoztatja, számtalan külső motiváció irányította, főképp az, hogy a legkülönbélebb esetekben volt alkalma látni, a történelem, a közvélemény másképp beszél bizonyos dolgokról, melyeket ő saját bőrén tapasztalt, melyeket ő másképp mondana el. Ezeket a külső motivációkat folyamatosan magáévá téve, veszélyes feladatként értelmezve, szinte mártírként ösztönözte magát az írásra. Magát az írást akár dacként is felfoghatjuk: a háborúban is, a fogságban is le kellett mondania feljegyzéseiről, hiszen gyakran életét kockáztatta volna azokkal, a román titkosszolgálatától is úgy menekült meg – állítja –, hogy megígérte, nem folytatja ezt a tevékenységet. A szöveg (a jelenlegi változatban) ugyanúgy túlélte a huszadik századot, mint maga a szerző a háborút és a fogságot.

Czirják Gergely vallomásai, valamint a róla mások által forgalmazott emlékek a külvilág iránt tanúsított rendkívüli nyitottságra engednek következtetni. Az önéletírás nála nem egyedi próbálkozás, és nem is az első, a falu monográfiáját hamarabb írta meg, mint a *Havasi gyopár* történetét. Különösen az ő esetében figyelhető meg az *elmagányosodás* alkotásra sarkalló hatása. Az értelmiségiek megmosolyogják az igyekezetét, a gazdálkodók, mesteremberek hülyének titulálják. A lokalitás magányából azonban sikeresen kitör az írás által, igyekezetének, levelezésének pozitív következményei lesznek, a megjelent önéletírására a szakirodalom azóta is gyakran hivatkozik.

Összegezve tehát az önéletrajzok megírásának motivációjaként elsősorban a kommunikáció iránti igényt, a mindennapi kommunikációban jelentkező rendellenességek kompenzálására kitalált vagy megtalált, létrehozott vagy felfedezett alternatív lehetőséget nevezhetnénk meg ezeknek az önéletrajzoknak az esetében is. Az írás egy ideig távol tartja a befogadók minősíteni akaró válaszreakcióit. A kézirat birtoklása, a róla való hallgatás is a szerző személyes identitásának ideig-óráig biztonságba

helyezését jelenti; a szerző megírta vagy éppen írja életét, sorsát, papírra veti saját igazságait. A szerzők által megfogalmazott motivációk gyakran éppen ahhoz a közösséghez szólnak, éppen annak a közösségnek ajánlják az önéletírást, mely közösségnek voltaképp nem sok köze van az ő egyéni életükhöz. A szóban forgó közösség az az elképzelt/elképzeltető csoport, aki olvasni szokott, akinek valamilyen véletlen folytán a kezébe akadhat a szóban forgó önéletírás is.

A népi önéletrajz kontextusai, funkciói és nyelvezete

Az alcímben szereplő fogalmak szorosan összefüggnek egymással, tisztázásuk a népi önéletrajzok lényeges tulajdonságaira világít rá. A soron következő gondolatmenet a szerzői státusz értelmezésétől az önéletrajzok nyelvezetének kérdésköréig, lépésről lépésre igyekszik eljutni. Előfeltévésem az, hogy a szerzői státusz, valamint az önéletírás mint szöveg és mint (beszéd)cselekvés olyan kontextusok által meghatározott, melyekre maga is hatást gyakorol funkciói által, úgy, hogy ezeknek a funkcióknak a szövegben használt nyelvezet alárendelődik.

Szerző

Az önéletrajzírók szövegekben is, azon kívül is megfogalmazzák tehát azokat a körülményeket, gondolatokat, ideákat, melyek írásra készítették őket. A bevezetőben úgy definiáltam a népi önéletrajzot, mint nem hivatásos író által írt olyan szöveget, mely önmagát önéletrajzként (bár nem feltétlenül népi önéletrajzként!) határozza meg, és melyet olvasóként hajlandók vagyunk úgy is olvasni. Van-e azonban értelme vagy haszna *szerről* beszélni a népi önéletrajz esetében, érdemes-e, vagy lehet-e néprajzi szempontból többet érteni a szerző fogalma alatt annál, mint amit elsődlegesen jelöl, vagyis azt a személyt, aki *létrehozta, megalkotta, leírta* az illető szöveget (kéziratot)? Szerzőnek lenni az irodalomban hivatás: aki regényt ír, regényíró, aki verset ír, az költő, aki újságcikkek írásából él, az újságíró. Tudományos munkát is egy vagy több szerző ír alá, egyszersmind az a kutató, akinek nevéhez a tanulmányban megfogalmazott eredményeket fűzi a későbbi kutatás, akire név szerint hivatkoznak a továbbiakban írt dolgozatok. A népi önéletrajzírónak nem hivatása verset, novellát vagy

éppen népi önéletrajzot írni. Ha kizárólag a szöveget tekintenénk elemzésünk tárgyának, akkor például meg kellene fontolnunk a Roland Barthes által a *szerező halálának* nevezett jelenséget (Barthes 1996: 50–55). Ebben az értelemben ugyanis a *szerező* kijelölése, hozzárendelése egy szöveghez magát a szöveget zárja le, ez pedig különösen az önmagát a fikció ellenében meghatározó önéletrajz esetében fontos. Mindegyik önéletrajzírónk a szövegben is, illetőleg a szövegről való beszédben is határozottan elutasítja a fikciót: az önéletrajzban megírt események csakis igazak lehetnek, egyébként a valóság elferdítésének vádja merülhetne fel, a *szerező* úgy érzi, hogy ezáltal hitelét veszítené. Köllő Teréz dokumentumnak nevezi írását, Antal János történelmet ír, Huszár András igaz tanításnak szánja kéziratát, Czirják Gergely a felejtés elleni küzdelem eszközeül az önéletírást választja.

Az a tény, hogy mégsem a fikció és valóság oppozícióját hívjuk segítségül akkor, amikor egy kontextusba kívántuk helyezni az önéletrajzokat, hanem a szerzői szándék és az olvasói hajlandóság határmezsgyéjére helyezkedtünk, azt is megengedi számunkra, éppen a néprajzi megközelítésnek köszönhetően, hogy a *szerező* fogalmát is hasonlóképpen fogjuk fel. Ennek megfelelően, a *szerezőt* nem azért tekintjük *szerezőnek*, mert ő írta alá a szöveget (mint alkotó), és nem is azért, mert a szöveg (akár más forrásokkal bizonyíthatóan, akár magától értetődően) az illető életéről mond el bármit is. Az egyes önéletrajzírók *szerezőként viselkednek*, ezzel párhuzamosan lokális vagy tágabb közösségükben *szerezőként tartják számon* őket, vagyis (Lejeune fogalmával élve) *szerezőségi paktumot* kötnek környezetükkel.

Az adott esetben a szűkebb családi környezet is egyént *szerezőként* kezelheti. Antal János unokája, Antal Aliz Budapesten igyekszik közbenjárni nagyapja kéziratának kiadása érdekében, Huszár András fia *szerezőként* tekint apjára, amikor a kéziratot magánál tartja, másoknak megmutatja. Köllő Teréz férje felfigyel az írás folyamatára, ő úgy igazolja a *szerezőséget*, hogy elutasítja azt: *Mit írsz? Minek írsz?* – idézi Köllő Teréz egyik interjú során. A családi környezetből, mint az egyén elsődleges életteréből *szerezőként* való kilépésnek több módja figyelhető meg. Olykor a család baráti köre, az ismerősök viszik tovább a kézirat és a *szerező* hírét. Köllő Teréz kéziratáról annak az asszonynak köszönhetően szereztem tudomást, aki gyakran látogatja meg a *szerezőt*, természetesen nem mint *szerezőt* elsősorban, hanem mint rokont és ismerőst. Ez az asszony adja tovább az én

rokonságom egyik tagjának a hírt, hogy az asszony megírta életét. Huszár András kéziratáról úgy szereztem tudomást, hogy munkahelyi felettesemnek, a múzeumigazgatónak számolt be először róla. Antal Jánost szerzőként pedig már a médiának, a média szakemberének köszönhetően ismerhettem meg. A lokális média szerepe ugyanígy nem elhanyagolható Köllő Teréz, Köllő Vilma esetében: ők is megkeresték a helyi médiát verseikkel. A lokális média, a helyi sajtó szerzőként legitimálja az egyént, ismertté teszi a szerző nevét, szerzőséghez társítja azt.²³ Míg Gyergyócsomafalván számtalan történet ismert a közelmúltból arról, hogy kik voltak írástudók, kiket lehetett megkérni például egy idegenbe költözött hozzátartozó levélnek felolvasására, a válasz megírására, az újabb lehetséges történetek (az írástudás széles körű elterjedése folytán) már nem az írástudásról, hanem a szerzőségről, tehát az írott szöveg alkotásának képességéről szólnak, és ilyen értelemben válnak a Roger Chartier által az *írás specialitásainak* nevezett egyénekké (Chartier 2001: 790–791). Ennek példázására egy személyes történetet bátorkodom elmondani: röviddel azután történt, hogy Köllő Teréz szövegével egyetemistaként foglalkozni kezdtem. Autóbuszon utaztam, amikor a Köllő Teréz egyik távolabbi szomszédja, néhány üléssel előttem, a mellette ülő személlyel olyan hangosan beszélt, hogy éreznem kellett, a beszéd tárgyát hozzám intézték. Az asszony mindkét keze be volt fászlizva, épp az orvosnál volt, mondta a mellette ülőnek, és ez nagy baj, mert így nem tudja munkáját végezni. A társa félreértette, fizikai munkára gondolt, erre az asszony kijelentette, hogy tulajdonképpen az életét írja. Hozzáfűzte ezt is: *Van es aki kiadja!*

Ugyanitt, Gyergyócsomafalván több (már elhalálozott) emberről is lehet tudni, hogy írta az életét, a kéziratok nyomára azonban nem sikerült rábukkannom. Egyikről például úgy tudom, hogy elégették, mert túlságosan sokat árult el a családi konfliktusokról. A szerzői státusz tehát több sajátos kontextusban tölt be funkciót. Köllő Teréz nővérének kéziratát a gyermekei égették el az asszony halála után. Köllő Vilma azért neheztelt, mert a helyi sajtóban a verse után azt írták: „*Lejegyezte Köllő Vilma*”. Ha csak *lejegyezte*, mondta az asszony, akkor nem egyértelmű, hogy ő a vers szerzője. Köllő Vilma szerzői státusza további figyelmet érdemel. Szerzőként van ugyanis számon tartva abban a csoportban, melynek évek óta

²³ A média szerepéről később bővebben értekezem.

rendszeres résztvevője: a Nyugdíjasok Klubjában minden találkozásra ír egy verset. Névnepokat köszöntő verseket ír, és olyannyira megszokottá vált ez a gyakorlat, mondja, hogy egy alkalommal időhiány miatt nem írt, és a csoportvezető hazaküldte versért. A versírás azonban ennek ellenére sem vált hétköznapi eseménnyé. Köllő Vilma a versei által különleges szerepet tulajdonít magának a közösségben. A legutóbbi közös csoportkép oly szerencsétlenül sikerült, hogy az asszony lemaradt a fotó széléről. Ezt nehezményezve mondta azt, hogy tiltakozásképpen nem is ír verset a csoport közelgő évfordulójára. Ebben a kontextusban tehát a szerzőség egyben a csoport számára fontos ünnepi, rangadó funkcióval is bír. A vers ugyanúgy része egy ünnepi eseménynek, mint az ünnepi beszéd. Március 15-e alkalmával Gyergyócsomafalván, a szokásos templom előtti ünnepségen nemcsak diákok mondanak el Petőfi-verseket, hanem néha idős emberek is elszavalják saját költeményeiket (így egy alkalommal Köllő Teréz is). A vasárnapi prédikációban a papok előszeretettel idézik egy-egy költő, író sorait, általában mint a szentbeszéd igazságát alátámasztó passzust. Iskolai tanévnyitón, gálaesten, ahol szülők, nagyszülők is nézőként részt vesznek, nem hiányozhatnak a diákok által elmondott versek, szavalatok, a kicsengetési kártyákról a végzős diák által választott idézet sosem maradhat el. Idegenbe szakadt értelmiségi (jászvásári egyetemi tanár, az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozó szakember) nevezetes Csomafalvi napokra, eseményekre saját versét küldi a közösséghez címzett üzenetként a községi vagy az iskolai folyóiratnak. A helyi magyar szakos tanárokat számtalan esetben, a legkülönbébb alkalmakkor kéri meg egy-egy alkalomhoz illő vers kiválasztására. A versmondás (szavalat) ugyanakkor, ünnepi jellegénél fogva a közösség kollektív identitásának építő jelleggel részévé válik, hasonlóan a székely és a magyar himnusz elénekléséhez, a *Szózat* vagy a *Talpra magyar* elszavalásához.

A saját versét szavalo egyént nemcsak *szóhoz engedi*, hanem *szóra kéri fel* a közösség. A szerzőként számon tartott egyén a közösség rituális megnyilvánulásainak specialistájává válik. Maga az írás is rituális viselkedés, az önéletrajz megírása hasonlóképpen rituális, szertartásjellegű. A vers által hordozott üzenet illyenszerű ünnepi, rituális, identitásformáló funkciója az önéletrajzok szövegének alakulásában is megfigyelhető: Köllő Teréz verssel ünnepli meg egy-egy fejezetének befejezését. Antal János versei ünnepi hangnemben mondják el ugyanazokat a gondolatokat, eszméket, melyeket a prózai részekben események, történetek részleteznek.

Huszár András sok ünnepi alkalommal történt eseménynél leírja az ott tanult vagy ott szavalt verset, éneket.

A népi önéletrajz maga fizikai tárgyként, tárgyi jellegű tulajdonként is kontextualizálódik. Az egyedi, nem sokszorosított (nem publikált) kézirat tartózkodási helye rendkívül fontos. Köllő Teréz kézírata egy alkalommal több ideig az én íróasztalomon hevert – az idős asszony, aki képtelen volt elhagyni háza táját, azoktól a személyektől üzent utánam, akik meglátogatták, érdeklődve, hogy mi lesz a kézirat sorsa. Rövidesen vissza is kellett adnom a füzetet mint a család tulajdonát. Huszár András büszkén mondta egy alkalommal, hogy mindhárom füzete ott van a fiánál, Antal János kézírata pedig hol Budapesten, hol a gyergyószentmiklósi hetilap főszerkesztőjénél van. A publikáció hiányában tehát a kézirat olyan megbecsülendő érték, mely a szerzőség legfontosabb tárgyi bizonyítéka, arról nem is beszélve, hogy esetenként (Huszár András és Antal János esetében) számtalan személyes dokumentum (családi fotó, iskolai bizonyítvány, tulajdonjogi okirat, vitézi oklevél) eredetijét is tartalmazza. Az kéziratot *odaadni* ugyanakkor ünnepélyes, megtisztelő, egyszóval rituális gesztus, azt elolvasni nemkülönben. Czirják Gergely önéletírásában jegyzi meg, hogy kéziratát elküldte az „okosokhoz”, vagyis a bukaresti szerkesztőségbe.

Kontextus

A szerzői státus ilyen és hasonló csatornákon azonban egyik szerző esetében sem jut el végérvényesen a lokális közösség minden tagjához. A szerzők maguk sem tudnak, vagy nem beszélnek magától értetődően egymásról mint szerzőről, egymással nem vállalnak közösséget. Huszár András például nem hallott Köllő Teréz kéziratáról, de önéletírásában megemlítette Czirják Gergelyt mint önéletrajzírot. Hogy hallott Köllő Terézről, az a rákérdezésnek köszönhető, ezáltal pedig a kutató is részesévé vált a folyamatnak, bármennyire is el szeretne volna kerülni ezt a szerepet. Úgy tűnik, a szövegek publikálása az egyetlen megnyugtató útja annak, hogy a népi önéletrajz írója végérvényesen szerzőként legitimálhassa önmagát. A publikálás igénye mindenik szerző esetében többféleképpen is érezhető.

A szerzők azokhoz a személyekhez (a leghozzáférhetőbbeknek a tanügyi káderek bizonyultak), fórumokhoz (elsősorban a sajtóhoz), intézményekhez (Huszár András a múzeumhoz, Antal János a Hadtörténeti Levéltárhoz, Czirják Gergely a Kriterion Könyvkiadóhoz) igyekeznek közelíteni,

melyek a publikálást garantálhatják, illetőleg a szerzőt hivatalosan is szerzővé avathatják. Huszár András elkérte a róla írt dolgozatomat (szóba sem jöhetett, hogy a kérést elutasítsam), és megmutatta egyik pap ismerősének. Az egyes szerzőkkel való párbeszédem során tehát magam is azzal szembesültem, hogy olyan közeget képviselek, mely újabb utat nyithat a kézirat sorsa számára.

a. A *társadalom* az önéletírások heterogén kontextusát alkotja. Egyfelől ott vannak a szerzővel a lokális közösségben együtt élők. Ezek a személyek úgy válnak részévé egy, a szerzőével közös élettérnek, hogy nem feltétlenül (gyakran igen kis valószínűséggel) tartják számon szerzőként az egyént. Azok, akik beszélnek ezekről az egyénekről, saját biográfikus emlékezetük terében teszik ezt, a saját társadalmi helyzetüket képviselve szólalnak meg. Az egyének attitűdje emellett meglehetősen változó. D.V.-t említem ismét, aki velem szemben Köllő Teréz követeként viselkedett az asszony haláláig, utána pedig a családban forgalmazott rendkívül negatív véleményt vette át, és a gonoszság történeteit kezdte mesélni. Az idős magyar szakos tanárnőtől az önéletíró Czirják Gergelyre nézve elismerő szavakra számítottam (ki mástól várhattam volna ilyesmit, ha nem tőle), ehelyett inkább az elismert kovács képét láthattam viszont, az író kovács ellenében.

A lokális társadalmon túl, a társadalom azon globális rétege, mely tudomást szerezhet ezeknek az embereknek az önéletírásáról, egész más beszédmódokat forgalmaz, más értékrendszer szerint értékesíti a szövegeket. Megméretteti az irodalom intertextuális tereiben, vagy tudományos jelentőségű adatokat kíván meríteni belőle, esetleg egyszerűen csak összeméri a polcon található, más jellegű olvasmányjaival.

A kétféle információtypussal (szerző és nem-szerző) a két közeg (lokális és globális beszédközösség) éppen fordított sorrendben találkozik. A lokális közösség korábban már megfogalmazta az egyénnel kapcsolatos attitűdjét; amikor kiderül, hogy az egyén ír, ennek a korábban kialakított attitűdnek a kontextusában értelmezi az újabb tény. A globális olvasóközönség (a néprajzkutató, irodalmár, történész, szociológus ugyanúgy, mint a kolozsvári könyvesbolt vagy a budapesti antikvárium látogatója) általában előbb találkozik a szerzővel, s esetleg csak ezután lesz kíváncsi annak lokális életviszonyaira.

b. Ebből a szempontból az önéletírás *kognitív* kontextusa megoszlik: az önéletírás szerzője a globális olvasóközönség tudására apellál, olyan

dolgokat magyaráz meg esetenként, melyek megértése lokális közösségben nem okoz problémát. Emellett a kognitív kontextusok hatására alakulnak ki azok a főbb témák is, melyek egy-egy önéletrajz szövegét csoportosítják. Esetünkben a második világháború és a kommunizmus (főként a kollektivizálás) tömöríti maga köré ilyen módon a biografikus emlékezés történeteit. A világháborús eseményekre egyrészt a személyes perspektíva folytán másként, és másmilyen mértékben emlékeznek. Köllő Teréz önéletrírásának viszonylag kevés részét képezi a világháborús események leírása, ő maga nem vesz részt benne jelentős mértékben, a bombázások negatív élménye mellett a zárdától való szabadulás lehetőségét látja benne; Huszár András gyermekként a szülei viselkedésén keresztül érti meg az események jelentését; Czirják Gergely örök életére rokkant marad a háborús események következtében; Antal János a harcok és hadifogság alatt látottakat és tapasztaltakat veszi leltárba. A világháború és a kollektivizálás viszont, annak ellenére, hogy mindenki más és más történeteket tud mesélni róla, minden esetben ugyanazokat a jelentéseket hordozza, olyan csapások sorozatát jelenti, mely súlyos hatást gyakorol az egyén, a család és a közösség további sorsára. Emellett, hogy a lokális közösség többnyire osztja az önéletrajzírok véleményét, ami a világháború és a kommunizmus igazságtalanságait illeti, a globális szféra nem minden esetben igazol vissza pozitívan. Ezzel Czirják Gergely találja szemben magát lehangsúlyosabban, miután kéziratának második, nagyobb terjedelmű és súlyosabb mondanivalójú részét nem lehet publikálni az 1970–1980-as években. De érzi Huszár András is, aki az önéletrajzban súlyos idegrendszeri betegségét annak tulajdonítja, hogy a kommunizmus képviselői elleni felszólalása meghiúsult, érzi Köllő Teréz is, aki kurtán-furcsán dicsőítő megjegyzést tesz az önéletrajza végén a kommunista éráról, Antal János pedig valóságos üldöztetésről beszél, melyben azért van része, mert az oroszok pártján álló hatóságoknak nem tetsző módon beszél az orosz fogságáról.

A kognitív kontextus tehát kétes kimenetelű helyzet elé állítja a népi önéletrírót, akinek be kell látnia, hogy nem találhat a szó egyszerre két, egymásnak ellentmondó nézettel. Az önéletrajzot kellő óvatosság hiányában érheti annak vádja, hogy a lokális attitűdjét képviseli szemben a globális, hivatalos nézőponttal, holott az önéletrajza által mindenik szerző a globalitás felé igyekszik közeledni. Ezt a problémát Biró A. Zoltán fogalmazta meg úgy, hogy a kommunizmus éveit a *beszéléstől való félelem* korszakának nevezte: „Olyan korszaknak, amelyben sok-sok közös és egyéni

életeseemény, életsors elmondatlan, feldolgozatlan maradt.” A kényszerű hallgatás helyrehozhatatlan károkat okozott a társadalomban. A szerző ugyanakkor feladatként állítja a társadalomtudományok elé a szocializmus kori történelemtudományokról való beszédet, a félelemből való kilábalást, a székegyföldön élők megszólaltatását (Biró 1998: 206). Csak állítását tudjuk igazolni, látva, hogy a mi önéletrajzíróink is hasonló indítással (esetenként tudatos, máskor kevésbé tudatos módon) hozzá kívántak szólni ehhez a problematikához.

A történelem jelentős eseményei mellett a szerző saját autobiografikus emlékezete ütközik a lokális közösségben az egyénről, ennek családjáról forgalmazott képpel. A szerző idealizált képet igyekszik nyújtani személyes identitásáról, hiszen mondanivalója, melyet esetenként tanító szándékkal fogalmaz meg példaszerűnek ítélt életéről, viselkedési stratégiáiról, gondolkodásáról, ezt megköveteli. Ha túlságosan nagy hangsúlyt fektetne saját gyengéinek kommentálására, a mondanivalót ásná alá. Ez újabb ellentmondásos helyzeteket hoz létre. Az idealizált kép gyakran ütközik a lokális közösségben megfogalmazott, forgalmazott képpel. Másrészt, a lokális közösség tagjai úgy fogják fel az önéletírás tényét, mint magáról a lokális közösségről a külvilág felé közvetített leírást. Czirják Gergely önéletírásának kapcsán hallottuk, hogy a megjelenés tulajdonképpen Gyergyócsomafalva egyik első szerepeltetése a széles olvasóközönség előtt. Nyilvánvaló, hogy a közösség, miközben az egyének egymás között, egymásról a legkülönbözőbb kicsengésű történeteket forgalmazzák, ugyanolyan pozitív fényben kívánja önmagát viszontlátni az intertextuális térben, mint maga az önéletíró, aki viszont gyakran sérti ezt a normát, a falu kommunistáiról, konfliktushelyzetekről beszél. Az önéletírás ilyen téren egy nagyobb rendszerbe illeszkedik, tudniillik abba a szövegrepertoárba, mely a közösségről a nagyvilág felé közvetít információkat.

A lokális közösség, a régió, vagy éppenséggel a nemzeti öntudat nem feltétlen építőköve a népi önéletrajznak. Az önéletrajz írója nem feltétlenül az éppen aktuális ideológiákhoz alkalmazkodik, hanem inkább ezekről alkot ilyen vagy olyan, pozitív vagy negatív, a szerző saját biografikus emlékeztének nézőpontján, mentalitásának ernyőjén átszűrt véleményt. A regionális identitásnak mint a személyes identitás fontos részének a népi önéletrajzokban való reprezentációját a továbbiakban részletesen tárgyalom.

c. Miközben az irodalomtudomány az irodalmi szöveget leggyakrabban tárgyi valóságától független instanciaként kezeli, s közben egy-egy

kézirat könyvtári/levéltári ereklyének minősül, a népi önéletrajz *tárgyi kontextusa* kiemelkedően fontossá válhat. A nem publikált kézirat mint egyedi példány, s mint ilyen, pótolhatatlan tárgyi valóság, bizonyíték különösen nagy értékkel bír a szerző szemszögéből. A kéziratnak egyaránt van *tárgyi és szellemi környezete*.

A *tárgyi környezet* elsősorban a szerző életterében, lakóhelyén jön létre. Huszár András írószobájában külön asztalon foglal helyet az önéletírást tartalmazó néhány füzet a használt írószerekkel együtt, az asztal ugyanakkor nem csak az írásnak, hanem az olvasásnak, a kézirat visszalapozásának színhelye is. A kézirat innen utazik el az érdeklődőkhöz, és ide tér vissza, mint elsődleges otthonába. A füzetek élettere szakrális tér, melyben a szerző egyéb írásai, fontosabb könyvei, dokumentumai is meghatározott rendszerben helyezkednek el, ezek képezik a kézirat *intertextuális, szellemi környezetét*. E legerjedelmesebb, tárgyi és szellemi értelemben is legnagyobb írásos munka mellé társulnak az egyéb írások: a helyi anekdotákat összefoglaló füzet, közmondásos/szólásos gyűjtemény, legújabbban a falu családjainak történetét összefoglaló munka, emellett a hivatalos eseményekről küldött meghívók, a levelezés, újságcikkgyűjtemény, valamint a fotóalbumok.

Czirják Gergely írógépére is sokan emlékeznek, ahogyan arra is, hogy a szobába nem léphetett be akárki. Hagyatékát gondosan rendszerezve találtam, vaskos irattartókban különféle szempontok szerint osztályozva azokat. Kéziratainak egy része több példányban sokszorosítva maradt meg, ez arra enged következtetni, hogy a szerző számos helyre szándékozott elküldeni írásait. A hagyaték részeként fennmaradt, korábban ismertetett írásai mellett helyet kaptak különböző újságcikkek, fotók, valamint levelezése is.

Ezzel szemben Köllő Teréznek egyetlen olvasmányával sem találkoztam otthonában, az asszony valamilyen okból felszámolta a kézirat tárgyi környezetét, ha volt ilyen. Egyszerű önéletrajzának kézírata maradt meg, azt is fiókjában rejtegette, mint féltve őrzött kincset.

Antal János esetében különleges módon sokszorozódik az önéletrajz tárgyi kontextusa: a szerző megőrizte feljegyzéseit, mint olyan ereklyéket, melyekből öt különálló kéziratot készített, egy esetben kétszer is, hiszen egyik füzete időközben elkallódott. Az ő esetében kéziratos füzetek tehát csak másodlagos minőségek, bármikor megismételhetők, elsődeleges forrásuk, a különálló feljegyzések gyűjteményével ellentétben.

Funkció

A funkció fogalmának jelentőségét az önéletrajzok *használatában* látom. A népi önéletrajz csakis akkor tölthet be bármilyen funkciót, ha ez a funkció az adott kontextusok közepette valamilyen, addig nem magától értetődően létező szerepet tulajdonít a szövegnek, vagy a szöveg által magának a szerzőnek. Esetleg nem csak a szerző vagy a szöveg státusa mozdul el az adott kontextusban, hanem az illető kontextus maga is változik valamilyen megfigyelhető irányban. Egy fiókban őrzött kézirat csupán a szerzője életterében bírhat valamilyen, nehezen körülhatárolható jelentőséggel. Keszeg Vilmos a népi versek kontextusvizsgálata kapcsán (Keszeg 1999) mutat rá, hogy a közösség, a nyilvánosság számára készült versek közönsége nem a hivatásos irodalom olvasótársadalmához hasonlóan szerveződik, hanem olyan közösségi eseményekben, melyek egyszersmind „felélik” a szövegeket. Ezzel az elsődleges kontextussal szemben a szövegek másodlagos kontextusa elsősorban a szövegek megőrzésére irányul.²⁴ Köllő Vilma esetével különösen igazolódni látszik, hogy az önéletrajzok funkcionalitásának elsődleges kontextusa látszólag ott kezdődik, ahol a versek (vagy éppenséggel a viccek, anekdoták, akár a népmese és más klasszikus népi műfajok) második élete: a megőrzés szándékával létrehozott kézíratos versgyűjteményhez hasonlóan, elkerülve a nyilvánosság elsődleges használati gyakorlatát, másodlagos, a szövegtől és szerzőjétől eltávolodó egyéni/közösségi használatot, speciális funkciókat feltételez.

a. *Poétika*. Mindenekelőtt tegyük fel a kérdést: van-e *művészi funkciója* a népi önéletrajznak, és ha van, hogyan érdemes arról beszélni? Jurij Lotman a *Kultúra és robbanás* című kötetében (2001) a művészetről mint a megismerés olyan eszközéről beszél, mely a mindennapi valósággal elmentétkben képes az ember valódi lényegét feltárni. A művészet a szabadság világába viszi át az embert, ahol a cselekvés határai kitágulnak, és ahol az egyes művekre külön-külön normatív szabályok érvényesek. A kötet tágabb kontextusában olvasva ezeket a kijelentéseket, ugyanakkor elmondható, hogy a művészet eleve deviáns, heroikus vagy bűnöző, nem tipikus viselkedési mód a mindennapi kommunikációval szemben. Gérard Genette ezzel kapcsolatosan *A szövegtől a műig* című tanulmányában így

²⁴ A jelenséget értelmezi és példázza: Vajda 2007.

fogalmaz: „Egy mű értelmét a – minden esztétikai érdektől szándékosan megfosztott – tárgyról áthelyezem egy *gesztusra*, amely abban áll, hogy műalkotásként mutatja be ezt a bizonyos tárgyat, tehát esztétikailag tudja értékesíteni provokatív vagy szándékosan határsértő jellegét” (Genette 2006: 66). A népi önéletrajz művészi jellegét, vagy mondjuk úgy, művészi funkcióját ennek megfelelően nem az esztétikumban, a mondatok megformáltságában, a mondanivaló minőségében, a szöveg szerkesztésében kell elsősorban keresnünk, hanem abban a tényben (gesztusban), hogy a hétköznapi kommunikáció helyett az írást mint kommunikációs eszközt választva, az egyéni életről alkotott attitűdjét művészi nyelvre fordítja le, tehát mondanivalóját *műként* ajánlja olvasásra, számolva azonban a művészet fiktív természetével. Az a tény, hogy a népi önéletrajz megfogalmazottan az igazság elmondására törekszik, voltaképp azt jelenti, hogy olyan igazságot mond el, mely a szerzői szándék szerint az események igazságát, az olvasás/megértés/befogadás szerint a szerzővel azonosított főszereplő (én) önmagáról kialakított imázsának igazságát reprezentálja.

b. *Narráció*. A népi önéletrajzi szöveg *műként* való értelmezése a *narratív funkció* feltárását teszi szükségessé. Ehhez a Gérard Genette által használt *metalepszis* fogalmát érdemes segítségül hívni.²⁵ Genette olyan nyelvhasználati módszerként, kijelentésként (beszédaktusként) határozza meg a fogalmat, mely során egy közvetett kifejezést egy közvetlen kifejezés helyettesít. A metaleptikus viselkedés olyan illúzió, mely a fikciót valóságnak tünteti fel. Az önéletírás, ugyanúgy, mint az egyes szám első személyben írott regény ugyanazt a névmást használja az *elbeszélő* (narratív) *én* és a *szereplő én* instanciájának megjelenítésére. A két instancia azonossága *nominális*: „A többé-kevésbé fiatal hős és az autodiegetikus elbeszélések szükségképpen *kevésbé fiatal* megnyilatkozói között lévő időbeli távolság fokozatos csökkenése azonban egyáltalán nem csökkenti a két funkció közötti különbséget, amely az *élet megélése* és az *élet értelmezése* között van. Ezt a különbséget minden naplóiíró átérezheti, már ha tudja, hogy *tevékeny* élete félbemarad, amikor nekifog mindennapi beszámolójának és lelki vizsgálatának.”²⁶ A narráció által felidézett autobiografikus világ fiktív vagy valós státusa Genette szerint még a hozzá térben és idő-

²⁵ A fogalommal, valamint további értelmezésével kapcsolatban lásd a szerző magyarul megjelent kötetét: Genette 2004.

²⁶ Genette 2004: 95. A kiemelések egy része tőlem származik.

ben igen közeli hallgatóknak/olvasóknak is a narrátornak tulajdonított szavahihetőségétől függ. Az *én* kettősége mint metaleptikus forma minden autobiografikus narrációban ott lappang, vagyis „mindenben, amiről úgy hisszük, hogy önmagunkról mondhatjuk vagy gondolhatjuk, ha igaz – márpedig az –, hogy az *én* mindig valaki más is.” (Genette 2004: 106)

A népi önéletrajz narratív funkciója az elmondottak értelmében a szerzőnek a társadalmi kontextusban megfogalmazódó szavahihetősége által meghatározott. A szavahihetőként nyilvántartott egyén (Antal János) életét szívesebben olvassák, mint annak a személynek a kijelentéseit, akit a közösség amúgy bírálni szokott (Czirják Gergely). A közegek természete ebben jelentős szerepet játszik: a városi milióban Antal János sikeresebben el tud rejtőzni valós személyként (a kézirat birtokosaként), miközben önéletírói, szerzői státuszát hirdető újságcikkei (és immár kötete is) szélesebb olvasóközönséghez jutnak el. Ha az *elbeszélőt* (*narrátort*) csupán narratív alakzatnak tekintjük, mondja Thomka Beáta, akkor ugyanannak a *virtuális közösségnek* válik tagjává, mely a *szereplőt* és a *olvasót* is magába foglalja (Thomka 2007: 103). A népi önéletrajz következképpen azért bír narratív funkcióval, mert képes létrehozni a maga virtuális közösségét, melyben, úgy tűnik, az *olvasás retorikájának* van szerepe. A fogalom kidolgozására napjainkban vállalkozók között Lucien Dällenbach a *mise en abyme* (a szerző definíciója szerint az olvashatóságot elősegítő erőteljes szövegen belüli jelzés) szerepét emeli ki, mint olyan nyelvi instanciát, mely minden mű esetében megakadályozza (óvja) az olvasót attól, hogy a maga módján (esetleg sehogyan) fogja fel az olvasottakat (Dällenbach 2007: 46). A *mise en abyme* tölti ki a szöveg azon hézagait, melyek elbátortalanítják a megértő olvasatot. Dällenbach kockázatként veti fel a kérdést: az a szöveg, melynek szerzője maga kívánja pótolni ezeket a hézagokat, abba a hibába eshet, hogy a „költészet-túlادagolást” elkerülendő túl sok tanítást fogalmaz meg. Emlékezzünk, hogy önéletíróink nemhogy elkerülni akarják ezt a „túlادagolást”, hanem esetenként úgy fogalmazzák meg a saját szerzői státuszukat, mint olyan narrátorét, mely költészetet (képzettsége, tehetsége híján) nem tud, csupán tanulságokat tud megfogalmazni életével, sorsával kapcsolatosan.

c. *Tanítás.* Meglátásom szerint a népi önéletrajz sok helyen megfogalmazott *tanító szándékát* nem lehet összetéveszteni a *tanító funkcióval*. A tanító szándék megfogalmazása önmagában nem jelenti azt, hogy a népi önéletrajz bármire is tanítja az olvasót. Pontosabban, nem feltétlenül arra

tanítja, amire a tanítási szándék vonatkozott. A tanító funkció a társadalmi és kognitív kontextusok által erősen megkérdőjeleződik. Ha az egyén a lokális közösségben olyan megítéléssel bír, mint Köllő Teréz, akkor aligha lehet elképzelni, hogy bárki is az illető közegeből hajlandó lenne készpénznek venni az asszony tanítását. Ha viszont Antal János esetét tekintjük, a tanító funkció valószínűleg létrejön, ebben a helyi média sokat segít: okulásként ajánlja a megjelent önéletírás-sorozatot, az emlékezés számára szentesítve a szövegekben megfogalmazott igazságokat. Olyan *lokális olvasat* alakul ki ezáltal, mely az Antal János által leírtak történelmi vonatkozásait előnyben részesíti a szerző személyiségének, jellemének vonatkozásaival szemben. A történelmi tények tanulásához inkább hozzászólt a társadalom, mint az egyén (saját maga által példaszzerűnek beállított) személyes viselkedési stratégiáinak elsajátításához. Az önéletírás tanító funkciója tehát egyfajta narratív funkció, olyan *narratív beágyazódás*²⁷, mely a konkrét tanítás helyett a szerző identitását táplálja, úgy, hogy a szerző tanításra vonatkozó képességét domborítja ki. Mieke Bal terminusait használva (vö. Bal 2007), a népi önéletíró olyan *narratív szituációkat* hoz létre a szövegben, melyek az elmondott történeteket (mint az elbeszélés tárgyát képező egységeket) a tanításra mint az elbeszélés céljára fokolizálják. Z. Kovács Zoltán a *narratív etika* fogalma kapcsán jegyezte meg, hogy minden narratívum a jelentésre vonatkozó reflexiót teszi etikai szükségletté, a történet jelentésének mindig része a jelentés létrehozásának története is (Kovács 2007: 191). Füzi Izabella megállapítása nyomán a narratív megértésben a makroszerkezetnek döntő szerepe van, a narratív sémák olyan előzetesség-struktúrával rendelkeznek, melyek az újabb adatok fényében folyamatosan felülírhatók. A narrativitás „mindent átható jelenléte” az emberi megértés természetéből következik, a megismerés alapvető struktúráját tükrözi (vö. Füzi 2007: 77–79).

d. *Útjelleg és identitás*. A narratív funkciót számos magyar kutató összefüggésbe hozza az *út-jellegű értésformával*. Faragó Kornélia az utazás narratíváját (mint ösztönszerű elvagyódást, egzisztenciális kényszert vagy a látóhatárnélküliség melankóliáját) a mássággal való találkozások kontextusában tárgyalja (vö. Faragó 2005), megállapításai a figyelmet az önéletírás *identitásformáló funkciójára* hívják fel. Séra Bálint foglalja össze

²⁷ Jablonczay Tímea jegyzi meg, hogy a narratív rétegződésre a narratív szintek elmélete a legnyilvánvalóbb példa, melyet a narratív beágyazódás fogalmának segítségével Genette dolgozott ki (Jablonczay 2007: 11).

azt a főként filozófiai indíttatású nézetet, miszerint az ember térhez fűződő kapcsolata paradigmaticus, és ebből a szemszögből nézve az utazás olyan társadalmi gyakorlat, mely az identitás úrjeit tárgyá, térré vagy helylé alakítja (Séra 2007: 70). Fehér M. István (Hegel és Gadamer nyomán) állapítja meg, hogy a másság tapasztalata nem csak tudásbázist hoz létre, hanem a „tapasztalt ember” másság iránti érzékenységét is növeli. A „tapasztalt ember” fogékonnyá válik az idegenséggel való találkozások váratlanul adódó helyzetei iránt is (Fehér M. 2003: 25)²⁸. A népi önéletrajzok identitásformáló funkcióját később részletesen tárgyalom, itt azonban érdemesnek tartom megjegyezni, hogy (mint láttuk korábban) önéletíróink történeteiben az utazásnak jelentős szerep jut. Köllő Teréz a Séra Bálint által női önéletrajzok jellemzőjeként megfogalmazott körkörös utazás motívumát írta le, a gyermekkori történetek helyszínéről indult el, és életpályája végén oda tért vissza. Huszár András, Antal János, Czirják Gergely útjai a tapasztalatszerzés folyamatos identitásformáló mozzanatai, számukra az elsődleges élettér a szülőfalu, míg az abból való kimozdulás a mássággal való találkozásokra ad olyan alkalmat, mely a lokális közösségükben való szerepvállalást az élettapasztalatok birtoklása révén segíti elő.

e. *Kommunikáció*. A narratív szituáció kérdése továbbá a népi önéletírások *kommunikatív funkciójának* szerepére hívja fel a figyelmet. A népi önéletíró autobiografikus történetekben, ezek identitásformáló értelmezésében megnyilvánuló állásfoglalása kommunikációs szabályoknak való megfelelést feltételez. Tom Kindt a *kommunikációs együttműködés* mérhetőségének érdekében négy szempontot határoz meg. A társalgás együttműködési alapelve az, hogy a beszélő legyen adekvát a beszédhelyzethez, az időhöz és a hallgatósághoz, a következő kategóriák szerint: *mennyiség* (a közvetített információk megkövetelik-e az elbeszélői érdeklődést és a kommunikációs kontextust, lehetővé teszik-e a narratív szituációt), *minőség* (őszinték, megalapozottak és igazak-e a fikció világán belül), *relevancia* (illeszkednek-e az adott elbeszélői szándékba és a konkrét kommunikációs kontextusba) és *modor* (kerülik-e a homályosságot, a kuszaságot, a digressziót és a kétértelműséget – Kindt 2007: 131).²⁹

²⁸ Kulcsár Szabó Ernő rámutat, hogy a kulturális idegenség tapasztalása nem csak az egyéni élet kontextusában, hanem az irodalom kulturális kódjaiban is releváns (vö. Kulcsár Szabó 2003).

²⁹ A témával kapcsolatosan lásd még Grice 1997.

Nyelvezet

A kommunikatív funkciót a szövegek nyelvezetére gyakorolt hatásában is érdemes megfigyelni. A szerző és szöveg fogalmi jelentéseinek összefüggéseit hermeneutikai szempontok szerint áttekintő Eric Donald Hirsch arra a következtetésre jut, hogy a jelentés tudati kérdés, mely kizár mindenféle fizikai jelet, dolgot. A nyelv (nyelvi jel) nem önmagában hordoz jelentést, az kizárólag személyekhez (a szerzőhöz és az olvasóhoz) kötődik. Az olvasó aktualizálja a szöveg jelentését, ám ez a jelentés csak feltételesen lehet azonos azzal, amit a szerző jelentésként kívánt megfogalmazni.³⁰ Ebből a megállapításból kiindulva, nem a nyelvi jelek dologiságára szeretnék koncentrálni akkor, amikor a népi önéletrajzok nyelvezetére szándéksom kitérni. A jelentésalkotás (s mint ilyen, a korábban létrehozott olvasatok) szempontjából szinte semmit sem jelentenek a helyesírási hibák, vagy akár az íráskép olykor nehézkes kibetűzése.

A népi önéletrajzok nyelvezetét éppen ezért inkább a fentebb megfogalmazott funkciók kontextusában látom érdemesnek vizsgálni. Dell Hymes hívja fel a figyelmet arra, hogy minden közösség a sikeres kommunikáció érdekében kialakítja általánosan elfogadott elméletét, tudásanyagát a saját nyelvi repertoárja és beszédje terén. Természetessé válik, hogy az egyén, attól függően, hogy mit, hogyan és kinek akar elmondani, ebből a már adott repertoárból válogathat. Ugyanakkor ettől a repertoártól való eltérésnek, devianciának is néha megvan a maga szerepe egy adott közösségben (vö. Hymes 1997: 459–460). Gagyí József ilyen viselkedési stratégiát írt le, amikor egy siklódi ember marginalizáltságát vizsgálta, abban az esetben az egyén történetét a közösség megtúrta, de az illető háta mögött teljesen más verziót forgalmazott (Gagyí 1994). Más esetben egy-egy nagyotmondó válik a közösség deviáns szereplőjévé (vö. Keszeg 2002a). Gyergyóalfalu közismert személyisége „Hazug” Pista, akinek a történeteit az egész Gyergyói-medencében anekdoták gyanánt mesélik.

³⁰ Hirsch 1998. A hermeneutika (mint a beszédszerűség polilogikus-antropológiai) horizontja mellé rendeli Kulcsár Szabó Ernő a dekonstrukciós törekvések (mint a szövegiség poligrafikus-strukturális) horizontját is, mint két olyan nézőpontot, mely azért nem zárja ki egymást, mert nem az „igaz vagy hamis” ellentétével eldönthető kérdéseket vetnek fel (lásd Kulcsár Szabó 2000: 74).

A népi önéletrajzokat olvasva, a nyelvezet első szembeötlő vonása mindig a szerző deviancia ellen tett lépése. Csakhogy itt nem a lokális közönségben való marginalizációtól, hanem az irodalmi devianciától való félelem nyilvánul meg. Mindegyik szerző szabadkoczik:

[Köllő Teréz:] A kézirat során az olvasónak az empatikus, megértő társ szerepét szánja: *Mindezeket feltüntettem! - - Önöknek kedves Olvasóim - - Hogy irgalmas olvasása figyelmüket arra fogják irányítani; [az írásba csúszott esetleges hibákért] elnézésüket kérem minden kedves olvasóimnak*

[Huszár András:] *A tegnap még 72őt írtam, máma már 73at és ezzel az évszámmal próbálok egy nagy és hosszú élet utnak a történéseit leírni és megörökíteni, úgy hogy az annyira hiteles és megbízható legyen hogy az utókor, a gyermekeink, és unokáink, ha elolvassák legyen tanulság a számukra, és tapasztalatot merithessenek belőle. Mellőzöm a nagy szavakat, csak a mi egyszerű szó kiejtésünkkel, és az egyszerű ember gondolkodásával írok.*

[Antal János:] *Mivelhogy nem vagyok tanult ember, még egy középiskolai érettségi fokozatig sem jutottam el és írói képességgel sem áldott meg a teremtő, ezért nem tudok mást írni, csakis azt amit hányatott életem során meg éltem, az én egyszerű szavaimmal és kifejező képességgemmel, mert nincs írói képességem, fantáziám. Tehát az életemet fogom leírni, nem a nyilvánosságának, hanem csak magamnak és utódaimnak.*

[Czirják Gergely:] *Habár nem vagyok író ember, hanem egyszerű munkás-ember vagyok, de meg próbáltam le írni a /havasi gyopár/ göröngyös élet-utját, hátha valahol, valaki, merittene belőlle valamilyen tapasztalatot, Pld. egy mai ifju, akinek fogják mind a két kezét, hogy köbe ne üsse a lábát. [...] Kérem, hogy az írás-hibákat ne lássa meg senki, mert aki csa /élet-iskolát/ járt, az csa így tud írni.*

A szerzők ilyen jellegű kísérletei a Tom Kindt által meghatározott fogalmakkal (mennyiség, minőség, relevancia, modor) értelmezhetők.

a. *Mennyiség és minőség.* A népi önéletrajz a „teljes igazságot” ígéri, azonban az önéletrajz szerzőjének fenn kell tartania a narratív szituációt, mely az írás/olvasás kettősségében, folyamatként érzékelhető. A teljes igazság ugyanakkor nem az életpálya összes történetének elmondását, hanem inkább a teljességhez szükséges és elégséges mennyiséget jelenti. Minden újabb történet a szövegen belül ezt az igényt fejleszti, emellett

minden kimaradt történet ferdíti azt. Az írás folyamatában, az önéletrajzokban a szerző állandóan az olvasó figyelmére apellál, gyakran kér elnézést az olvasótól az elkalandozásokért. A szövegek nyelvezete arról árulkodik, hogy az időbeli linearitás fenntartása gyakran problematikus, egy történet hozzá időben távoli eseményeket asszociál, s így a linearitás kénytelen megszakadni, visszatérni egy korábbi helyszínre, vagy éppen nagyobbat ugrani előre az időben a kelletténél.

A szövegben olyan retorikai fogások figyelhetők meg, melyek az olvasónak szánt utasításokként értelmezhetők. Antal János a családfájának szentelt külön fejezeteket, az egyik fejezet alcíme alá utólag odaírta: *Ez egy igen érdekes, különleges családi nemzetség történet.* Köllő Teréz folyamatosan párbeszédet tart fenn a „kedves olvasóval”, önéletírását egy helyen így ajánlja: *Életrajzom-feletti kritikák eldöntése pedig nem engem illett. Bízom továbbá és reméllem, lesznek leírásomba olyan fejezetek is amelyek az Önök számára is hasznosnak fognak bizonyulni. Az írás cselekvésszerűségéről is gyakran árulkodnak mondatai: Újabb fejezetet kezdek: Csomafalvi fenyeveseket. Csomafalvi fenyevesek; Folytatom fejezetem további részét; Szerény Életrajzomnak melyet kislányka életem – Kilenc éveiről irtam le Befejező szakaszához elérkeztem; Hogy az amely előttem oly ismeretlen, Harmadik megkezdésére lépjek fel!*

Antal János hasonlóképpen tesz eleget a metalepszis kényszerének, a sorseseemények, az írás és az olvasás a múlt–jelen–jövő hármasságában oszlik el: *Mielőtt sorstörténeti írásom második fejezetének legdrámaibb korszakának leírásához kezdenék, őszintén vallom hogy ezekről, a háboru, a harcterek, a lövészárkok borzalmairól, visszaemlékezéseimről nem szívesen írok, de mivelhogy hozzátartozik éleletsorsom alakulásához, történetéhez, a következő fejezetben le kell hogy írjam, hogy ti, akik ezen visszaemlékezéseimet olvasni fogjátok, akik számára a hat évig dult világháboru nem lesz más csak történelem, hogy érzékeltessem, hogy felfoghassátok, hogy milyen borzalmas lenne számotokra is, amitől az Isten őrizzen.*

A narratív szituáció fenntartására, a szerző megkettőzött énjére (az írásfolyamat jelenében és az elbeszélte történetek idejében megjelenő személyre) tett folyamatos utalások egyik jellegzetes példája Huszár András önéletírásának második oldala, melyet üresen hagyott, amikor írni kezdett, és a füzet beteltével töltött ki. Így az olvasóval rögtön az önéletrajz olvasása elején tudatja, hogy az önéletírás mint ígélet már beteljesült,

hogy a néhány sorral előbb ígértéknek a szerző eleget tett, az olvasás nem válik haszontalanná: *Máma 2004 év III hó 13án Vitéz Huszár András. Ezt az oldalt azért hagytam még hogy amikor ez az írka bételik, ha valami kiegészítést vagy módosítást kellene eszközöljek vagy javítsak rajta maradjon hely, Máma amikor beírtam s végeztem a 153ik oldallal elhatároztam hogy semi javítást nem eszközölök, maradjon minden úgy ahogy leírtam, amint az első oldalakon a bekezdésbe is leírtam de folyó számot nem írtam rája. Az első oldal a gyermekkorral kezdődik Nem csináltam előre semmi jegyzetet csak ami az eszembe jutott azért is van az hogy néhol kiegészítőket kellett eszközöljek és közbe iktassam mert a megtörtént jelenet később jutott eszembe Most amikor előre haladtam az írással, és a korról is meg szeretném köszönni a Mindenható Istennek a gondolatot hogy belemertem fogni az írásba, ami életembe soha eszembe se jutott volna, mert ha igen akkor jegyzeteket csináltam volna előre.*

b. *Relevancia és modor.* A konkrét kommunikációs kontextusba való tudatos illeszkedésre tesz kísérleteket Köllő Teréz, amikor a folyamatos önjellemzés során meg-megszakítja a szöveget, nehogy a túl sok pozitívum fikcióba torkoljon. A saját magáról tett megjegyzései egyaránt vonatkoznak az íróra és a főszereplőre: *Amint jegyzetem elején már említést tettem! Olyképpen, hogy önmagamát Kis Királynéként tüntettem föl Önöknek kedves olvasóim.* Gyakran a vallásosság, a buzgó hit válik összekötő kapocsá a múltbeli jellem és a jelen között: *De hitem rendíthetetlen szikla szilárdként állott,, – Még akkor is, ha minden tönkremenőbe lett volna?!; Én inkább Isten rabjainak egyike (vagyok) illetve voltam; De ez a szó Isten rabja; – – Ez annyit jelent az én kis lajikus világomra, – – Hogy aki életét az Ő Úr szolgálatára adta – ! S szíve tiszta, annak lelke Isten kincses raktárának kell átalakulnia; Elismerem – Beleenyugszom De elis könyvelem! - - - Isten rabja lettem az Ő műve ez!*

Czírnák Gergely gyakran a humorhoz mint eszközhöz folyamodik, esetenként az olvasóval való párbeszéd fenntartására, melynek explicitté válása azonban nem kimondottan jellemző írásmódjára. Önéletírásának első részét fejezi be így: *És ezenn okból kifolyólag a gazdaságunk megvonta töllem a személyi parcellát, sehogysem akarják meg érteni, hogy kolektív gazdaságba folyt ki a bal szemem, és ott válltam telyes munkaképtelenné. Nem lehet, mert nem jár... De, nete-ne. Ehejt úgy belé merültem a panaszkodásba, mintha halnék meg éhenn. A régiek mondása az,*

hogy aki panaszkodik, attól el kell venni, és aki dicsekedik, annak adni kell. A régi jó közmondások pedig mindég be szoktak válni.

A szövegek nyelvezetének közös vonása, hogy szerzőjük végleges formaként kezeli azokat, nem számol semmilyen idegen szerkesztői kéz beavatkozásával. A helyesírási hibákért, a fogalmazás során esett csorbákért elnézést kér, az általa logikailag felépített cél követésének sikerességéről/sikertelenségéről folyton beszámol (jóllehet szerzőnként eltérő mértékben, mennyiségben). A szöveg e felfogás szerint nem másolatokban, hanem a maga dologi valóságában jut el az olvasókhhoz, maga a gyakorlat, a kézirat kölcsönadásának gyakorisága is csak megerősíti ezt. A publikálás folyamata már túlságosan távol esik a szerző azon elképzeléseitől, melyek az írás pillanatban motiválják.

Populáris regiszterek

1997-ben jelent meg a csíkszeredai Státus Kiadó gondozásában egy kötet, melyben hatvan személy meséli el hadifogságáról szóló élményeit (Ferencz 1997). A történetek gyűjtése pályázat formájában történt, a pályázók között pedig számos gyergyói embert látunk. A kötet érdeme, azon túl, hogy teret engedett ezeknek a személyes jellegű elbeszéléseknek, hogy látni engedte, milyen sokan tartanak igényt az adott kontextusban történetük elmondására, nyilvános szerepeltetésére, publikálására.

A továbbiakban át szeretnék tekinteni néhány olyan populáris regisztert, mely a biografikus emlékezést mint az önéletírás közvetlen környezetét képezi. Attól függően, hogy hol jönnek létre a közös biografikus emlékezés reprezentációi, funkciói, három nagyobb egységet különítettem el: az egyének közötti személyes kapcsolatok, a sajtó és a lokális közösség megemlékezési szertartásainak regisztereit. Az önéletírásra nézve, hangsúlyozom, ezek a regiszterek csupán érintőlegesek, és nem az önéletírásnak mint cselekvésnek az elsődleges mozgatórugói, hanem olyan kulturális és mentális folyamatok, melyek afféle biografikus légkört teremtenek, úgy, hogy az a lokális közösségek számára elérhető, kifelé vagy befelé mutató irányokban. Ezalatt értem azt, hogy a személyes kapcsolatok, találkozások során történő információcsere a lokális, globális szféra felé, míg a lokális szertartásosság, a sajtó az egyéni élettér felé forgalmaznak biografikus információt, forgalmazzák a biografikus beszédmódot, beszédhabituszt.

Havasréti József *Alternatív regiszterek* című könyvének bevezetőjében (Havasréti 2006: 11–34) rendszerezi úgy az általa használt forrásokat (elsősorban szövegeket: személyes naplókat, dalszövegeket; újságcikkeket, tanulmányokat, dokumentumköteteket stb.), hogy megjegyzi, a hivatalos és populáris regiszterek között állandó átjárás szükséges az értelmezéshez akkor, ha a kutatás a folyamatok egészére kíváncsi.

A biografikus emlékezés lokális regiszterei

A lokális közösségekben adódnak azok az ünnepi, rituális, szertartásos alkalmak, melyek különféle biográfiák forgalmazását teszik lehetővé, illetőleg különféle biográfiákkal élnek. A kérdéssel kapcsolatosan Paul Connerton tekintette át a lokalitás megemlékezési szertartásainak rituális, identitástermelő funkcióit (Connerton 1997). Egy csoport identitása egyrészt egyéni attitűdökre épít, másrészt meghatározza ezeket az attitűdöket, így egy olyan körforgás jön létre, melyet a kívülállók (szomszédok) a közösségben élő egyének közös identitásaként értelmezhet.

Gyergyócsomafalván ezeknek a közösségi alkalmaknak egyházi és világi oldala figyelhető meg történetileg is. Az egyházi évfordulók sora közismerten önmagában is biográfia, amennyiben évről évre Jézus Krisztus élettörténetét mondja el. Az egyházi jellegű szertartásokhoz egyéni szokások is társulnak. A halottsiratók, halottbúcsúztatók, évfordulós misék, halottaknap megemlékezések (köztük a világháborús hősök emlékműve melletti tisztelgés) a helyi katolikus közösségben is rendszeresek, emellett egyes idős emberek füzetekben vezették az elhunytak nevét, a halál időpontját. A régebben szokásos díszes halotti gyászjelentőket ezen füzetek mellett őrizték, ugyanakkor mai napig praktikus okokból szokás feljegyezni az esküvőkön, kicsengetéseken, elsóáldozási és bérmálkozási ebéden, régebben katonalátókon résztvevő rokonok, ismerősök, szomszédok pénz- és más jellegű adományait. E feljegyzések a rokonsági és más kapcsolatok nyilvántartására is szolgálnak, egy család akkor és úgy viszonzza a lakodalmon, a lakodalom előkészületein való részvételt, ahogyan azt a másik részről feljegyezte.

A 20. század elején a nagypénteki dúsgazdagolás szokása Szegény Lázár történetét elevenítette fel évről évre a közösségben.

Az iskolai tanítás a 20. század során neves személyiségek biográfiájának tömkelegét ismertette meg az emberekkel. Különösen az 1989-es

forradalom után, a lokális közösségből származó neves személyiségekről való emlékezésre nyílt számos alkalom. A helyi általános iskola felvette Köllő Miklós szobrász nevét, megnyílt a Borsos Miklós Emlékház.

Régi hagyomány a kortárstalálkozó is, az 1989-es forradalom után ez a szokás is új erőre kapott. A kerek évszámukat ünneplők misét hallgatnak, a templom előtti tér zsúfolásig megtelik és a mise után virágozás következik. Ezeknek az ünnepeknek köszönhetően, ilyenkor az ünnepi fotót közlő helyi *Délhegyalja* példányaiból a szokásos példányszám kétszerese is elfogy. Emellett szokássá vált a díszvacsorán résztvevő ünnepelteknek képeslapot, jókívánságot küldeni, egy-egy népesebb generáció több száz, vagy több ezer ilyen köszöntő levelet kap, az est fénypontja ezeknek egyenkénti átadása. Újabban Gyergyócsomafalván is szokássá vált, hogy a község búcsúnapján, „szentpéterkor” a tizennyolc évesek nagykorúsító oklevelet vesznek át a polgármestertől.

Tovább sorolhatnánk a különböző ünnepi alkalmakat, március 15-ét, az október 6-i aradi vértanúk napját, vagy akár más jellegű biográfiák jelentőségét is, hogy csak egy példát említsek, a Székely Nemzeti Tanácsról úgy tartják, hogy az egyik helyi intézmény (a Borsos Miklós Emlékház) alagsorában tették le az alapköveit.

A helyi rituális alkalmak mellett a község közismertebb embereiről is biográfiákat őriznek, mesélnek, így például általánossá váltak bizonyos helyi szólások, közmondások szereplőinek történetei is. Az „Erzsi süt” szó-lás például úgy alakult ki, hogy egy helybéli ember a munkáját otthagya, amikor látta, hogy házának kéményéből füst száll fel, a történethez tudni kell azt is, hogy az illető a felesége elől pénzét a kemencében rejtegette. A „nem tarthat örökké, mint Pici Náci kemencéje” közmondás a kemence-rakó történetét őrzi, akinek munkája pár perccel az elkészülés után ösz-szedőlt.

Ezen állandósult történet-alakzatok mellett a közösségben élő nap mint nap hall történeteket, melyek általában úgy kezdődnek, hogy az elbeszélő az érthetőség végett a történetben szereplő személyeket térben és időben behatárolja, elmondja, hogy az illető hol lakik, kik a szü-lei, mivel foglalkozik, mit csinálnak a gyermekei stb. Egy-egy hétköz-napi történet (igaztörténet?) csakis akkor lehet releváns, hogyha a be-szélők tisztában vannak a történetben szereplők kilétével, ha térben és időben, valamint a lokalitás társadalmi kontextusában el tudják he-lyezni azokat.

A személyes kapcsolatok regisztere

A lokális közösségben élők egymás között kialakított személyes kapcsolat-rendszere az autobiografikus szövegek életterének sajátos regisztereként működik. Ennek a regiszternek a működése, szerveződése rokon szálak, baráti kapcsolatok által éppúgy meghatározott, mint a véletlen találkozások által. A továbbiakban állításomat példákkal szeretném alátámasztani.

a. *A szerzők találkozásai.* A szerzőkkel való beszélgetések nem minden esetben hozzák napvilágra az egyazon közösségben élő egyének egymásról (mint szerzőről) való tudását, véleményeit. Huszár András viszont elmondta, hogy jól ismerte Czirják Gergelyt, aki keresztapja volt, és a vasárnapi templomi imádkozásokban vállalt vezető szerepét is tőle örökölte. Olvasta Czirják Gergely kéziratát is, bár határozott véleményt nem fogalmazott meg róla. A közöttük levő korszak (közel két évtized) ellenére baráti viszonyban voltak egymással. Czirják Gergelyről ugyanakkor kéziratában is megemlékezett.

Köllő Vilma a Czirják Gergely szomszédságába ment férjhez. A közöttük lévő ismerősi, szomszédsági viszonyt az asszony tanító–tanítvány kapcsolataként jellemezte: Czirják Gergely levéltári olvasmányai alapján magyarázta meg az asszony leánykori vezetéknevének származását, valamint kiténtette azzal, hogy féltve őrzött kéziratát odaadta olvasásra.

Huszár András és Köllő Vilma kölcsönösen nem beszéltek egymásról, nem tudnak, nem alkottak véleményt egymás szerzői státuszáról.

b. *Mediátorok.* Gyergyócsomafalván olyan személyekre figyeltem fel, akik mindennapi mozgásterük, életmódjuk, a közösségben betöltött társadalmi szerepük révén a szerzőkről való tudást közvetítik, valljuk be, megkönnyítve a kutató dolgát is.

D.V., akit Gyergyócsomafalván Postás V.-ként ismernek, azért kapta ragadványnevét, mert a falu postáján telefonosként dolgozott. A faluban egyébként rengeteg olyan történet lenne gyűjthető, melyek a mindenkor-i telefonközpontosok hallgatóságairól szólnak: a digitális telefonközpont előtt minden hívás könnyen lehallgatható volt a központban. Az asszonyról mindenesetre elterjedt az a közvélemény, hogy a falu minden ügyesbajos dolgáról tud. Ennek ellenőrzésére ugyan nem vállalkoztam, viszont olyan személyre találtam benne, aki mindenik önéletrajzíróról véleményt alkotott: Köllő Teréznek rendszeres látogatója volt; Czirják Gergelyt azért ismerte, mert az gyakran járt a postára levelezései, telefonbeszélgetései

bonyolítására; Huszár Andrást a helyi kulturális, politikai rendezvényekről ismeri; Köllő Vilmához is jár, mert szereti hallgatni az asszony verseit; Antal János önéletírását az újságból olvasta, azt mondta róla: *Ügyes ember, valami tekerőpataki.*

c. *Értelmiségiek, intézményvezetők.* Esetenként az értelmiségi réteg is mediátorszerepet vállal.

D.V. szomszédja és közeli rokona M.I., az idős magyar szakos, nyugdíjazott tanárnő, akihez főként Czirják Gergely, de Köllő Vilma is gyakran ellátogatott szövegeivel.

SZ.I. abban a gyergyócsomafalvi óvodában dolgozik, melynek szomszédságában lakott Czirják Gergely, és lakik Köllő Vilma, akivel barátságban van. Huszár Andrással is jó ismerősi viszonyt tart fenn, a rendezvények rendszeres résztvevőjeként. D.V.-val ugyancsak jó ismerősi viszonyban van. Amikor albérletben lakott, Köllő Teréz szomszédságában élt, az asszonyt személyesen ismerte.

B.G., a gyergyócsomafalvi általános iskola egykori igazgatója, jelenleg a közösségben rendezett események egyik fő alakja, ismeri Czirják Gergely történetét, illetőleg közeli ismerőse Huszár Andrásnak is, aki a rendezvényeknek nemcsak látogatója, hanem pártfogója is.

Huszár András véletlenül találkozott a gyergyószentmiklósi múzeum-igazgatóval. Amikor kéziratát elhozta a múzeumba, őt kereste, ám véletlenül éppen én voltam jelen. Antal János szintén készségesen hozta el önéletírását a múzeumba, miután egy rendezvényen először találkoztam vele személyesen, és rákérdeztem. A kollégáim közül néhányan ezáltal szereztek tudomást a kéziratokról.

d. *A kutató mint mediátor.* A közösen birtokolt életterben tehát természetszerűen létrejönnek azok a személyes kapcsolatok, melyek a biografikus tudás közvetítésében fontos szerepet játszanak. A személyes kapcsolatok populáris regiszterében a közösségben élőkrol vélemények cserélnek gazdát, hol az egyetértés, hol a nézeteltérés által meghatározottan. Olyan közös nevezők alakulnak ki, melyek általánosítják az egyes személyekről a külvilág felé forgalmazható tudást is. Az önéletrajzok szerzőiről alkotott vélemények ugyanakkor szemmel láthatóan felerősödtek, tisztázódtak akkor, amikor az erre irányuló igényemmel megkerestem ezeket az embereket. A rákérdezések akarva-akaratlan számomra is a mediátor szerepét kölcsönözték, a személyes kapcsolatoknak magam is bizonyos mértékig részévé váltam. Ebben a sajátos kontextusban jól meg kellett

gondolnom, hogyan alkotok véleményt azokról, akikre mint szerzőkre kíváncsi voltam: a beszédpartnereim gyakran kérték ki az én véleményemet is, annál is inkább, hogy távolról bár, de magam is a lokális közösséghez tartozom.

(e. *Hallomások alapján vélekedők.* A lokális közösségben tett kutatóutak során olyan emberektől kérdeztem rá a szerzőkre, akik azelőtt nem tudtak a kéziratok létezéséről. Ha éppen a kérdésfelvetés készíteti őket arra, hogy érdeklődésük tárgyává tegyék a problémát, a kutató szerepe tovább bonyolódik. A szerzőkről, kéziratokról való nem-tudás ilyenformán pillanatok alatt változni képes.)

A személyes kapcsolatok rendszere, hálózata olyan, rendkívül képlékeny közeg, mely igen gyorsan megváltoztathatja az abban résztvevő egyének egymásról vagy másról kialakított tudását, véleményét. A regiszter határai folyamatosan tágulnak, elmozdulnak, éppen ezért pontosság igényével kecsesgető leírás aligha készíthető. E regiszterben ugyanakkor olyan közös biografikus tudás talál otthonra, melyből, az abban szereplő egyénekről más közegekben, kívülállók révén sokkal kevesebb, jobban mondva egész más jellegű információt lehetne lekérni.

A sajtó mint a biográfia populáris regisztere

A személyes kapcsolatoknak is köszönhető alkalmasint az, hogy a sajtó felfedezi a népi önéletírókat. Az újságíróknak néha speciális, a regiszterek közötti mediátor szerepe jut: miután Antal János az utcán először megállította Bajna Györgyöt mint közismert újságírót, nem csak személyes kapcsolatra, hanem publikációs lehetőségre, és a közéletben való megjelenés alkalmaira tett szert.

Bajna György nekem is személyes ismerősöm. A gyergyói múzeumban őrzött század eleji sajtó rendszeres olvasója, számos újságcikkre ő hívta fel a figyelmemet. Nem szeretnék túlságosan mélyre ásni a témában, azonban jó alkalomnak találok megvizsgálni a sajtót úgy, ahogy bárki ismerheti: nyomtatott formájában, mégpedig a biográfiakínálat/fogyasztás iránti kíváncsiság ürügyével.

a. A *Gyergyói Hírlap*ot 1898-ban alapították, 1901-től *Gyergyó* címmel jelent meg az első világháborúig. Társadalmi/közigazgatási, vallási, irodalmi, közgazdasági jellegű cikkeket jelentetett meg hetente egyszer, és az egész Gyergyói-medence lakossága számára elérhető volt.

Főszerkesztője Kalmár Ignác, első fontosabb munkatársai az örmény katolikus főtisztelendő Görög Joáchim, Orel Dezső, a város első polgármestere, Farkas Imre, Simon Ádám, Gencsi Zoltán, Kiss József, Dr. Fejér Dávid orvos, a segédszerkesztő Laurenczi Vilmos voltak.

Már az első lapszámokban jelentkezik a biográfiák iránti érdeklődés. Az 1898. október 2-án Erzsébet királynő, „Magyarország legnagyobb pártfogója” halálára írtak vezércikket, nekrológot. A cikk érdekessége, hogy nem csak a királynő életútjára tesz utalásokat, hanem a királynő gyilkosáéra is, aki „szentségtörő kézzel tört döfött a legdrágább szivbe, a legártatlanabb kebelbe.” Ebből a részből idézem: „Elhagyta az iskolát, mert az iskola az Isten kertje, hol a lélek virágai fakadnak: neki szemétdomb kellett, gonosz társainak szennyes fészke, hol férgek és undokságok tanyáznak. [Bekezdés] Anarkista vagyok! – mondá – 13 éves korában e fenevad. Nem kell nekem az Isten, mert Ő csak a tiszta szivekben gyönyörködik: nem ismerek királyt: - mert ő csak az igazaknak oltalmazója: nincsen nekem hazám, mert a hazának földje csak a becsületes munkának nyújtja táplálékát. [Bekezdés] S megindult... s elébe jött egy beteg asszony, ki üdülést keresett a genfi tó partjain: egy fájdalmas anya, ki elvesztett egyetlen fiát kereste az erdők rejtekein: egy királyné, ki milliók szeretetét hordozta szomorú szívében...[...] Hozzá rohant e szörnyeteg s gyilkos vasával keresztül döfte e beteg szívet. – királynénk szívet.”

A *Gyergyói Hírlap Tárcaja* című rovatban rendszeresen egy-egy személy történetét közlik, szépirodalmi stílusban. „A csunya lány” (1899. január 1.) Gemma nevű szereplője, „A nagyanya” (január 8.), „A szerelem áldozatai”-ban (január 15.) szereplő Tószög Lajos, „A kis kadét első szerelme” (január 22.) valószínűleg kitalált szereplők, mindenesetre a cikkek szerzői egy-egy biografikus történetet mesélnek el.

A nekrológoknak nincs külön rovata, a hírek között kap helyet egy-egy nevezetesebb haláleset: „Véletlen halál. Csata Felix csomafalvi lakosnak 7 éves kis fia a község borviz kutja mellett játszadozván, eddig ismeretlen körülmények között a kutba esett; mire a szerencsétlenséget észrevették a gyermek már megfulladt.” Egy másik esetben a lóúsztatás közben elhunyt 8 éves kislány története kapcsán az elöljáróságot figyelmeztetik, hogy felhívott embereket alkalmazzanak a munkára, a tragédiák elkerülése végett.

A halálesetek közlése mellett a lapszámok nevezetesebb születések-ről is megemlékeznek. A királyi család biográfiájából folyamatosan olvashatunk adatokat, így az 1899. március 19-i számban: „A király legszebb

dédunokája. József Ágost főherceg ujszülött leánykája negyedik dédunokája királyunknak. József Ágost főherceg 1892. november 15-én kelt egybe Augusztá bajor hercegnővel és boldog házasságból született a négyéves Ferencz József főherceg és a másfél éves Gizella főhercegnő. Királyunk negyedik dédunokája Seegfried báróék leánykája. Mint a hivatalos lapban közölt orvosi jelentés mondja, Augusztá főhercegnő, valamint ujszülött leánykája, »a körülményeknek megfelelően jól vannak.«

Az 1899-es évfolyam számai a *Csarnok* című rovatban az 1848/49-es forradalom gyergyói honvédeinek biográfiáját közlik, így például Kiss Antal honvédeőrnagy naplójából jelentetnek meg részleteket, majd a Borszéken Soma által szolgáltatott információk alapján más honvédek történeteit mondják el. A későbbi lapszámok más jellegű biográfiái mellett, az őszi hónapokban, ugyanebben a rovatban Jókai Mór *Puskás Kalári* című, egy székyelki mondát feldolgozó terjedelmes költeményét közlik folytatásokban.

Gyakran rendőrségi ügyek kapcsán olvashatók biográfiai jellegű adatok. 1900. július 8-án, a *Különfélék* rovatban rövid cikk számol be arról, hogy egy gyergyócsomafalvi asszony az anyósával somlyói búcsúra menés közben holtan szülte meg gyermekét, „és nyomban el is földelték, aztán mintha semmi sem történ volna tovább gyalogoltak.” 1901. január 27-én, ugyanebben a rovatban számolnak be egy remetei lakos történetéről, aki a megvásárolt pálinkás hordót elejtette, és hogy a drága portéka ne vesszen kárba, útitársait kérte, hogy fogyasszanak el belőle, amennyit lehet: „Petréddel együtt leitták magukat a sárga földig úgy, hogy Csibi András Eleké még a helyszínen meghalt, a többiek pedig tökrészezen és az alkohol mérgezés tünetei között szállítottak be Ditróba, a hol orvosi kezelés alá vétettek.” Ugyanebben a számban viszont Simon Gergely jegyző halálára terjedelmes cikket írtak, teljesen más hangnemben: „Tégedet szeretve tisztelt kartársunk, aki becsülettel és tiszta kézzel törekedtél nehéz és terhes feladatoknak e nemes község jólétének előmozdítására megfelelni, hogy ennek tiszteletét, ragaszkodását és bizalmát kiérdemeljed.”

A születés és halál mellett az élet más fordulójáról is megemlékezik a hírlap. 1904. január 1-én olvashatjuk a következő tudósítást: „Kinevezés. Guelmino József munkatársunkat, polgáriskolai tanárt, ki katonai szolgálatát tavaly teljesítette, Ő Felsője m. kir. honvédhadnagynak nevezte ki. – Gratulálunk.”

Összegezve a 20. század elején megjelent cikkek, lapszámok tartalmát, elmondható, hogy ezek kétféle biográfiát forgalmaznak. A társadalmi

hierarchia magasabb fokán a főúri osztály, a kismanesség és a városi értelmiség tagjainak más hangnemet biztosít az újságírás, a köznép ostobaságát, butaságát, egyszerűségét kidomborító cinikus történeteivel szemben. Az utóbbi rétegről felülnézetből szóló cikkek egyike például elmondja, hogy egy fiatalasszony halálát a gyergyóiak egy negyven méteres kigyónak tulajdonították, és lázasan keresik a lényt a Békény partjain.

b. A huszadik század során Gyergyóban megjelent más hetilapokat nem lapozom tovább,³¹ remélve, hogy sikerült ennyivel megmutatnom a biográfia iránti érdeklődés kiemelkedő szerepét, mely már a régió legelső kiadványában jelentkezett. Ehelyett, ugorva az időben, az 1989-es forradalmat megelőző, és azt követő évtizedek újságainak azon számait tekintem át, melyek az önéletrészek megjelenésének éveiben a biográfiák fogyasztásának újabb példáival szolgálnak. Gyergyószentmiklóson és környékén az 1970–1980-as években az *Előre* országos és a *Hargita* megyei napilap volt elérhető, a helyi lapkiadás hosszú évtizedek után, az 1990-es években vált csupán újra lehetővé.

A továbbiakban a Csíkszeredában kiadott *Hargita* 1979-es évfolyamát veszem szemügyre. Az évszámra a választásom elsősorban az *Így teltek hónapok, évek...* kiadása miatt esett. Az év folyamán megjelent cikkek, rovatok között tallózva először is azok a nagyobb tematikus egységek váltak világossá, melyet a napilap az olvasóközönség számára, úgymond fogyasztásra ajánlott. A címdoldalak rendre a Román Kommunista Pártot, Nicolae és Elena Ceaușescu szólaltatják meg. E kötelező tematika mellett természettudományos cikkeket közölnek (a tudományosan művelt gazdaság mellett érvelnek, növény- és állatvilággal foglalkoznak, az alkohol ártalmatlan voltát számtalanszor orvosi cikkek bizonygatják, szputnyikokról, úrfelvételekről tudósítanak), irodalmi művek recenzióit közlik, kortárs művészeket szólaltatnak meg, megalkotják a dolgozó nő és a dolgozó férfi imázsát. Hetente egyszer egész oldalas cikkek jelennek meg egy-egy Hargita megyei település néprajzi vonatkozásairól, a népművelés ideológiájának szellemében. Az évfolyamot végigolvasva megfigyelhető, hogy az újság erősen tanító céllal készült. Mindaz, amit elmondanak ezek a

³¹ 1905-től *Csíkvármegye* címmel indul újabb hetilap, Vákár P. Artúr szerkesztésében. 1920 és 1931 között jelent meg a *Székely Szó*, 1926 és 1932 között, az Országos Magyar Párt lapjaként a *Gyergyói Újság*, 1934 és 1936 között Csiby Andor hozta létre a *Gyergyói Lapokat* stb.

cikkek, együttesen a tudományos szocializmust hirdeti, a példaszerűnek beállított történetek az olvasó egyén, közösség okulását szolgálják.

Az okításban a különféle biográfiáknak fontos szerep jut, kivéve talán a nekrológokat, melyek a korábban ismertetett formáról ikonikus, stilizált (és a mai napig művelt) alakzatra váltanak. Négyféle személyes biográfia-típust véltem felfedezni: a *Ceaușescu-házaspár* életének eseményei mellett a „tisztán látó”, kultúrát termelő *értelmiségi* (művész, irodalmár, tudós), a dolgozó, szorgalmas, kultúrát fogyasztó *munkás* (gyári dolgozó, földművelő) és a nemzet jóhíretét tápláló *élsportoló* idealizált képe jelenik meg. Emellett számos cikk a román nép, a párt, illetőleg a kommunizmus (főként a kommunista ifjúság) biográfiájáról is szól, melybe jól beilleszthető az a székely populáció, aki az újságot nap mint nap kézhez veszi.

Elena Ceaușescu születésnapja adott okot arra, hogy 1979. január 5-én a biografikus emlékezés kontextusában köszöntőt mondjanak különböző személyek. Egy csíkszeredai mérnök és egy szentegyházi dolgozó mellett a gyergyóditrói Szabó Mária (növénytermesztési brigádvezető) írta meg köszöntőjét, úgy, hogy az ünnepelt biográfiáját a közösség fejlődésével hozta összefüggésbe: „Így hát Elena Ceaușescu elvtársnőt, a jeles közéleti személyiséget, a tudóst és nem utolsósorban a példás feleséget és édesanyát születésnapján szívből köszöntik a gyergyóditrói mezőgazdasági termelősövetkezet 1-es számú növénytermesztési brigádjának tagjai, de úgy vélem, beszélhetnék akár a tágabb közösség nevében is, hiszen hasonlóképpen éreznek az emberek Ditróban csakúgy, mint a megyében, városon és falun egyaránt. [Bekezdés] Brigádunk elég jó eredménnyel zárta az 1978-as esztendőt, a termelősövetkezet kilenc brigádja közül miénk lett a második.”

Január 12-én Székedi Ferenc köszöntötte Méliusz Józsefet mint értelmiségit, hetvenedik születésnapján. Az előző példához hasonlóan, a személyes biográfia a lokalitás, a nemzeti identitás síkjába itt is beágyazódik: „Most éppen valahol Európában bolyong, nem csupán az országok, a városok, az utak Európájában, mint annyiszor tette útlevéllel, vagy útlevél nélkül, nem valamiféle törvény megszegésével, csupán azon egyszerű oknál fogva, hogy a szellemi határok átlépéséhez nem kell semmi hivatalos dokumentum, de szükségeltetik annál jóval több: az érzékenység, a léleknek az a fáradhatatlan állapota, amely rokontársakat keres itthon és máshol, nem elhagyva a hazát, a népet, a nemzetiséget, az anyanyelvet, hanem bárhol azzal és azért érvelve.” Méliusz József mellett az év során

megemlékeznek Orbán Balázsról, Eminescuról és más híres személyiségekről is. 1979. október 14-én a Csíkszeredában tartott Kriterion-napról egy egész oldalas cikk tudósít, a közölt fényképeken Salamon Anikóval és Czirják Gergellyel találkozhatunk.

Az újság rendszeresen közöl munkásbiográfiákat, ezek mindegyike a haza fejlődése érdekében kifejtett munkát élteti. 1979. május 25-én Kolozsi Márton tudósít a csíkszeredai (bögözi) Kádár család ünnepi összejöveteleéről. Az életforduló ünnepi hangulata jó alkalom arra, hogy a család népességét, idilli kapcsolatait, de főként munkáséletét a cikk példaként állítsa az olvasók elé: „Utoljára a télen találkozott a nagy család. A bögözi Kádár György és neje, született Székely Gizella 1978 novemberében tartotta aranylakodalmát. A nyolcvan éves vőlegényt és hetvenkét éves menyasszonyát öt fia, két lánya, menyei, vejei és unokái virágözönnel, hasznos figyelmességekkel, hála és biztató szavakkal köszöntötték. A szűk családi kör 28 tagja ülte körül a jelképes mennyegzői asztalt, s kívánt erőt-egészséget, hosszú életet a nagycsalád-teremtő, a sok gyermeket is féltő gondnal nevelő öregszüllőknek, nagyszüllőknek. [...] A Kádár-fiúk évtizedes vándorlásának egy-egy szusszanója a sok hazai városnév. Építkezési, kenyérkereseti emlékhelyek ezek, amelyekről a jó testvér fia-lánya, a sok Kádár-unoka is sokat hallott, ha másként nem, hát az apák-anyák leveleiből... A sokat vándorolt Kádár legények ugyanis kivétel nélkül mind ácsok, újabban betonozók is. A kézi szerszámok nevei, a betonöntés, zsaluzás, hegesztés, betonfalak, földemék és a hozzájuk hasonló szakkifejezések csakúgy röpködtek a levegőben, mint a gyermek-unokák ismerősen csengő személynevei.”

A szocialista gazdaságot rohamos fejlődéssel jellemző hangzatos cikkek gyakran a személynevek tömkelegét sorolják. Az április 19-i szám egy egész oldalon közli a mezőn dolgozó munkások fényképeit. A fényképek nem személytelenek, mellettük szerepelnek a példásan dolgozók nevei, biográfiai adatai is („Hasznosan töltött vakáció. Szabó László X.-ikes diák ott dolgozik a csíkszentgyörgyi munkaföldön.”; „Két hatsoros ültetőgép a csíkszentgyörgyi határban. Bándi Szilveszter és János Ágoston gépészek még reggel hatkor munkába álltak, de nem késlekedtek a nyugdíjas mtsztagok sem: Gál Vencel, Vitos Sándor, Szennyés György és Tekse József, akik előrehaladott koruk ellenére még viccelődnek is. Vidáman jobban megy a munka.” stb.)

A biografikus (meg)emlékezés negyedik típusa a sportoló személyiségét helyezi előtérbe, sportolók biográfiáját is rendszeresen közli az újság. Az

1979. május 31-i lapszámában egy gyergyószentmiklósi nyugalmazott testneveléstanárral, Basilidesz Tiborral olvasható interjú, mely abból az alkalomból készült, hogy az illető személyiség biográfiája egy korábban készült, tíz neves sporttanárral munkásságát bemutató kötetben megjelent. Az interjú előtt a cikkíró (Rebendics József) Basilidesz Tibor rövid élettörténetét mondja el, majd az interjúban a tanárság tapasztalataira kérdez rá. Az ilyen kiemelkedő jelentőségű cikkek mellett a *Közlelképben* című sorozatban rendszeresen közlik egy-egy sportoló fényképpel ellátott jellemzését, így október 30-án Jakab József labdarúgóval ismerkedhetünk meg, aki élsportolása mellett kiváló dolgozó is: „13 éves korában már az ifjúsági csapatban játszik, négy évvel később a Fások C-osztályos csapatában lép pályára, épp, amikor csapata a B-osztályban szerepel, ő katonai szolgálatát tölti, ezután végig hű marad klubjához. Az egészségügyi technikum elvégzése után egy éves tervezői tanfolyamra jár, jelenleg a Matrica-gyár tervező részlegén dolgozik. Példakép csapattársai előtt, fegyelmezett, öntudatos játékos, csapatának mozgató ereje, óriási teherbírású, mindig betartja az edző utasításait. Kétgyermekes családapa, példásan tesz eleget kötelességének mind a családban, munkahelyen, mind a labdarúgó pályán.”

Hasonló biográfiákat forgalmaz az országos szinten olvasható *Előre* is. Az 1989-es évfolyam azonban már szinte csak a Ceaușescu-házaspárral, Románia szüntelen gazdasági fejlődésével kapcsolatos cikkek olvashatók. A helyzet a decemberi forradalom napjaiban hirtelen megváltozik, az Irán Iszlám Köztársaság kommunista elnökének, Seyyed Ali Khameneinek a látogatása után nem sokkal, az év végén George Bush és Margaret Thatcher üdvözlését olvashatja a nagyérdemű. A Román Kommunista Párt (PCR) helyett a Nemzetmentési Front (FSN), a szocializmust védelmező katona alakja helyett a szabadságért harcoló katona alakja jelenik meg a hasábkon.

c. A hirtelen változást hozó politikai helyzet teremti meg a lehetőséget a gyergyói régió újságkiadásának újraindítására. A *Gyergyói Kisújság* elődje, a *Gyergyói Synten Minden*³² 1994-ben indult. Első évfolyamát áttekintve a biográfia iránti érdeklődés ötlük szembe. Emellett jól láthatóan apellál a kiadvány a régió közszereplőire is, az első számok rendre egy-egy

³² A névjáték mögött az rejlik, hogy az újságot a helyi Syntax kábeltelevíziós társaság adta ki.

helyi költő, értelmiségi (Bajna György, Ferenczi Attila, Gál Éva Emese) versét közlik a címlapon, egészen március 15-ig, amikor Petőfi kap szót.

A hetilap egy oldalt szentel *Az én történetem* című rovatnak. A szerkesztő Péter Csaba katonaemlékeiről négy egymásutáni számban ír [(*Katona)tisztes diliház*], márciusban hasonló témával követi Kovács Sándor sorozata (*Katona-mese*), majd Ferenczi Attila közöl mezőcsávási tapasztalatokat négy alkalommal (*Tanfolyam a falusi turizmusról*). A személyes jellegű történetek ezzel kimerülnek, helyüket ugyanebben a rovatban a helytörténet veszi át. Így előbb helyi mondákról, helytörténeti jellegzetességekről (*Both-vára, Gyilkostó legendája, A Gyilkos-tó keletkezése és elnevezésének eredete, A szárhegyi Ferencrendi templom és a zárda története, A gyergyószárhegyi Tatárdomb*), majd a magyar nép eredetéről olvashatunk, a rovat címe is megváltozik az év hátralevő hónapjaiban (*Helytörténet-szabadidő*).

A következő évfolyamok egyrészt az újságkiadás fejlődését, másrészt a helyi biográfiák helyett a globális jellegű témák megjelenését mutatják. Az egyik 1996-os számban (június 6.) már a *Helyi csillagok* rovatban olvashatjuk Köllő Miklós gyergyócsomafalvi születésű, Budapesten alkotó egykori szobrászművész életének, munkásságának történetét. Érezhetően túlsúlyba kerülnek a helyi sportoló egyéniségek, főként a nagy helyi hagyománnyal rendelkező jégkorong játékosainak, edzőinek, vagy a sziklamászásban jeleskedő egyéneknek a történetei, az 1995. január 12-18. számában Urzică Marius gyergyószentmiklósi születésű fiatal olimpikon kap főszerepet.

A *Gyergyói Kisújság* megjelenése után nem sokkal évkönyvet ad ki, ebben rendre szólaltatnak meg a régió településeiről származó egyéneket (molnárokat, kovácsokat, gazdákat stb.) A hetilappal párhuzamosan, az 1990-es években jelent meg az *ÚjKelet*, mely szintén regionális hetilapként közölte évekig Antal János önéletírását.

d. A regionális újságok mellett az egyes települések is saját újságot hoztak létre, ezek többnyire havi rendszerességgel jelennek meg az 1990-es évek óta. Gyergyócsomafalván előbb *Fövényszem*, újabban *Délhegyalja* címmel jelenik meg hasonló, általában 5-600, kortárstalálkozók alkalmával, a közös fotó miatt 8-900 példányban.

Az első lapszámokkal kezdődően a *Délhegyalja* is igényt tartott a közösség tagjainak megszólalására, s egyúttal teret is engedett azoknak. Szokássá vált, hogy az írás szokásával élők megkeresik Ambrus A.

Árpádot, a szerkesztőt. Így kerültek a *Délhegyaljába* 1999-től napjainkig Köllő Ferenc, Kopacz József versei (utóbbi szándéka az volt, hogy minden hónapról verset ír, és azt havonta közli a lapban). Továbbá, a *Délhegyaljában* jelent meg Köllő Vilma és Köllő Teréz neve is. Köllő Terézzel kapcsolatban olvashatjuk a következő tudósítást (1999 decembereiben): „A 91 éves Köllő Istvánné született Borsos Teréz nemrég egy, a ballada műfajba beillő írást juttatott el szerkesztőségünkbe, melynek címe: A kőszikla is megreped. A nagy terjedelem miatt (11 oldal) sajnos nem áll módunkban leközzölni az alkotást, de megpróbáljuk röviden ismertetni a történet lényegét. [...] Eddig a történet. A cselekmény szinte nem is újszerű, de a rendkívüli az benne, hogy a 91 éves Teréz néni milyen szellemi frissességről tesz tanúságot, amint gyönyörű jelzőkkel, izgalmas fordulatokkal és nem mindennapi személyes átéléssel vezeti a cselekmény fonalát. Nem elhanyagolható tény, hogy egész írását az Istennel való mély kapcsolat és hit hatja át. (Milyen távol áll ettől a mai kor embere!) Lehetőségeinkhez mérten, az elkövetkező számainkban megpróbálunk szemelvényeket közölni az említett írásból.” A következő év februárjában meg is jelent néhány sor Köllő Teréz szövegéből. A teljes kézirat azonban mára elkallódott.

Összefoglalás (III.)

A szerzőség státusként működik egy adott lokális közösségben, olykor rituális funkcióval bír, néha szentesíti egy-egy esemény ünnepi rangját. A népi önéletrajz megírása azonban nem elsődleges garancia arra, hogy az író személy a lokális közösségben szerzővé váljék, továbbá a szerzői státus elnyerése nem jelent végleges állapotot. A népi önéletrajz a szerző életpályája során szerzett tapasztalatait mondja el, megalkotva a szerző személyes identitását, mely a lokális közösség kontextusában felülírható, megkérdőjelezhető. Másrészt, miért ne lehetne megkérdőjelezhető a lokalitás véleménye a népi önéletrajz kontextusában? A kérdés abból kifolyólag adott, hogy a népi önéletrajz valamely kontextusban betöltött funkcióját úgy érdemes megvilágítani, hogy belátjuk, a népi önéletrajz maga is képes az adott kontextuson változtatni. Az önéletrajzíróink nem elégedtek meg azzal, hogy életüket papírra vetették, hanem megpróbálták, különböző mértékű sikerrel, megismertetni azt környezetükkel is.

Főként a sajtó révén látható, hogy a Gyergyó vidékén élő emberek hozzászórtak a biográfiák forgalmazásához, fogyasztásához. Bár ennek történetiségével nem foglalkoztam, úgy gondolom, hogy a sajtó mint populáris regiszter hitelesen képviseli, írja le azt a környezetet, mely az önéletrajzok születésekor a gyergyói ember biografikus jellegű tudásának természetét jelenti. A sajtó legalábbis arról tesz tanúságot, hogy az egyénekről forgalmazott biográfiával hatni lehet az illető egyének lokális közösségére is.

Az értelmezés során leginkább az vált nyilvánvalóvá, hogy az önéletrajzok olykor közvetlen, máskor közvetett hatást gyakorolnak az egyéni és közösségi életre egyaránt. E hatás nem mindig mérhető egyértelműen, miután annak függvénye, hogy egy közösség tagjai milyen mértékben hajlandók, vagy miért nem hajlandók az önéletrajzok használatára. E tekintetben Keszeg Vilmos tipológiáját tartom érdemesnek segítségül hívni.³³

a. Az önéletrajzok egy része *reprezentatív biográfiává* válik, másik része azonban nem tölt be ilyen funkciót. Míg Antal János önéletírását közlik, mert a hadifogságról alkotott hiteles történelmi képnek tartják a városi környezetben, Czirják Gergely falujában nem válik reprezentatív személyiséggé, a magáról alkotott biografikus identitás helyett a közösség másként akar róla beszélni. Ha valamiért reprezentatív, vagy reprezentatív volt Czirják Gergely biográfiája a közösség számára, az a kovácsmesterségből kifolyólag adódott.

A közösség véleményétől eltekintve, esetenként a szerző maga ajánlja önéletrajzát reprezentatív biográfiaként, ezt láthatjuk Huszár András esetében is, aki megfogalmazott szándéka szerint fiai, unokái példaként állítja saját élettörténetét.

b. Köllő Teréz kézirata úgy válik *státustörténetté*, hogy közben nem árul el semmit arról, hogy az írás jelen idejében az asszonynak milyen státus jut a faluban. A kézirrattal Köllő Teréz azt a viselkedési stratégiát választja, ami kiemelheti őt a lokális közösségből, hogy kívülről ismét visszahelyezze oda, remélhetőleg egy másik státusban. Huszár András önéletrajza ezzel szemben nemcsak *státustörténet*, hanem *egy státus története*, amennyiben azt meséli el, hogy milyen értékek vezérelték a szerzőt életútja során odáig, hogy a közösség megbecsült tagja legyen.

³³ Keszeg Vilmos tipológiája a következő fogalmakat sorakoztatja fel: *reprezentatív biográfiák, státustörténetek, presztízstörténetek, pseudo-biográfiák, elhalgatott és kikényszerített történetek, biografikus stratégiák* (Keszeg 2007: 167–185).

c. Az önéletrajzok egy része *elhallgatott történet*. Czirják Gergely igen keveset beszél családjáról, Köllő Teréz egyszer sem említi azokat a vádakat, melyekről esetleg tudomása lehetett, Köllő Vilma egyáltalán nem beszél a faluban róla kialakított képről. Amennyiben a szövegek nem hallgatnák el ezeket az információkat, a szerzők nem azt az identitást alkotnák meg saját magukról, amelyet végül megalkottak.

